

OSMANLI-LEHİSTAN İLİŞKİLERİNDE SAVAŞ, DİPLOMASİ VE TİCARET

Yücel ÖZTÜRK*

ÖZ

Baltık'dan Karadeniz'e uzanan sahada,XIV. yüzyıldan itibaren kuvvetle varlığını hissettiren, Lehistan, Altınordu'nun batı kanadının mirasçısı olarak Doğu Avrupa tarihinde büyük bir rol oynamıştır.Lehistan ile Osmanlılar arasında özellikle Ukrayna ve Eflak – Boğdan sınırlarında hâkimiyet kurma amaçlarında ciddi bir rekabet yaşanmıştır. İki taraf birbirleriyle genellikle doğrudan savaşı değil, dolaylı araçları kullanmışlardır. Bu bakımdan, Lehistan'ın Osmanlı politikasında Kazaklar, Osmanlı'nın Lehistan politikasında ise Kırım Hanlığı temel unsurlar olarak yer aldılar. Osmanlılar ile Lehistan arasında bu siyasi rekabetin yanı sıra, her türden ticaret ve teknik işbirliği de gerçekleşmiştir. Bu işbirliği, iki ülkenin jeopolitiğinin ortaya çıkardığı zorunluluk idi. Osmanlı'ya tabi Eflak – Boğdan prenslikleri ile bunlara sınır konumundaki sancaklar, Lehistan'ın Osmanlı ile ticaretinde büyük bir yer tutmuşlardır. Lehistan ilk dönemlerden beri bu bölgelerden her türlü emtiayı ithal ediyor ve karşılığında kendi kıymetli taşlarını ihraç ediyordu. Sedef bunlar arasında idi. Lehistan ile Osmanlı arasındaki ticaret, antlaşmalarla kurallara bağlanmıştı. Bu kurallar, arşiv kayıtlarından ayrıntılarıyla takip edilebilmektedir. Arşiv kayıtlarında Leh tüccarlarının faaliyet gösterdiği şehirler, ticarete konu olan ürünler hakkında bilgiler edinilebilmektedir. Bu ticaretin hangi kurallara dayandığını da yine arşiv kayıtlarından öğrenebiliyoruz. Araştırmamızda Osmanlı – Lehistan ilişkilerinin siyasi - askerî niteliğine kısaca değindikten sonra bu arşiv kayıtlarına dayanarak Osmanlı ile Lehistan arasındaki ticari ilişkilerin boyutlarını değerlendirmeyi amaçlamaktayız.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Lehistan, Kırım, Litvanya, Karadeniz, Ticaret, Eflak, Boğdan, Doğu Avrupa.

ABSTRACT

Poland, which made its presence strongly felt around the area extending from the Baltic to the Black Sea since the 14th century, played a significant role as the heir of the West wing of the Golden Horde in the history of Eastern Europe. A serious competition between the Ottomans and Poland was experienced especially on the purpose of establishing dominance over the Ukraine-Moldavia borders. Instead of

* Prof. Dr., Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü. ORCID: 0000-0002-9621-1368, yozturk@sakarya.edu.tr.

fighting directly against each other, the both sides made use of indirect tools. In this regard, Cossacks at the Ottoman policy of Poland and Crimean Chanate at the Poland policy of the Ottomans took place as essential elements. In spite of the political competition, trade and technical cooperation continued between the Ottomans and Poland. This cooperation was a necessity revealed by the geopolitics of these states. The principalities of Wallachia–Moldavia and the cities located on the borders played very significant role in the Ottoman trade with Poland. Poland imported all kinds of goods from this region and in exchange exported precious stones since early periods. Nacre was among them. The trade between Poland and Ottomans was bounded by strict rules through treaties. Those rules can be followed in detail from archival records. These records give information about the cities that Polish traders were active. From these records we can also learn on which rules this trade was based. In our article we intend to evaluate the dimensions of commercial relations between Ottoman and Poland, after mentioning briefly the nature of the political and military relations between the both states.

Keywords: Ottoman, Poland, Crimea, Lithuania, Blacksea, Trade, Wallachia, Boğdan, Moldavia, Eastern Europe.

1. Türkiye-Lehistan İlişkilerinde Diplomasi ve Savaş

Türkiye–Polonya ilişkilerinin aktif ve sıcak bir niteliğe bürünmesi Polonya için talihsiz bir olay olan Varna Savaşı (1444) ile gerçekleşmiştir. Bu savaşta Haçlı ordularının resmi kumandanlığı ve temsili liderliği Lehistan kralı III. Ladislas¹ tarafından yürütülüyordu. Bilindiği üzere Türkler muharebeyi kazandılar. Bu savaşta Lehistan kralı ve Haçlı ordularının lideri kral Ladislas da hayatını kaybetti. Bu hadise şüphesiz Türkler ve Polonyalılar için iyi bir başlangıç teşkil etmemiştir.

Polonya kralı III. Ladislas'ın 1440 yılında Macar tahtını da temsil etmesiyle başlayan yeni süreçte Lehistan'ın resmi olarak Macaristan'ın yönetimini devralmış olması, Macaristan ile ilgili hadiselere Lehistan'ı müdahil kılması (Kołodziejczyk 2000:100). Bilindiği üzere Türklerle Macarlar arasında Balkanlara hâkim olmak için şiddetli ve uzun süreli bir savaş periyodu yaşanmıştır. Türklerin Edirne'yi fethederek Balkanlara sarkmasıyla başlayan bu süreçte Balkanlı feodal prensliklerin arka plandaki hamiliğini Macarlar üstlenmiştir (Deletant 1986:189-211). Bir aşama sonrasında Hristiyanlık – İslam savaşı olarak nitelendirilecek olan bu savaşların gerçek özneleri Türkler ve Macarlardı. Romenler, Bulgarlar, Yunanlılar başlangıç aşamasında Türk hakimiyeti altına girmiş ve buna karşı koyacak gücü kendilerinde bulamamışlardı (Akın 1987:675).

¹ Tarihi nitelikli yer ve şahıs adlarının Türkçe'ye aktarımında Türkçe literatürde yerleşmiş olduğu gözlenen kurallar uygulanmıştır. Bu çerçevede, Wladyslaw, Ladislas; Poland, Lehistan; Polish, Lehli; Wisniowiecki, Vişnevetski; Hmielnitski, Hemilnitski şeklinde yazılmıştır. Burada bahsedilmeyen yer ve şahıs isimlerinde de aynı anlayışa bağlı kalmıştır.

Türklerin güçlerini Tuna ağzı limanlarından Kili üzerinde yoğunlaştırmaları, Türk–Macar savaşının en önemli sebepleri arasında idi. Macarları Karadeniz'e bağlayan asıl Liman Kili idi. Burasını tutmak için Romen prenslikleriyle yakın temasa ve ittifaka geçtiler (İnalçık 1994:286).

1444 Varna savaşı, Türklerle Macarlar arasında Balkan hakimiyeti için yapılan savaşların en şiddetlilerinden birini teşkil eder (Akın 1987:695). Bu safhada Lehistan'ın Türklerle sıcak savaşa girmesine neden olacak çıkarları olduğunu göremiyoruz. Kanaatimizce III. Ladislas'ın bu savaşta yer almasının sebebi, Macaristan tahtını temsil etmesinden kaynaklanıyordu. Kołodziejczyk, bu savaşı Türk–Leh savaşı olarak yorumlamaz (Kołodziejczyk 2000:100).

Türk–Leh askeri stratejileri, Fatih Sultan Mehmet'in Boğdan üzerinde hakimiyet kurması ve sonraki safhalarda OsmanlılarınLeh hakimiyet alanlarına doğru genişleme işareti göstermesi ile ciddi bir karşıtlık içine girecektir (Kołodziejczyk 1999:21; Reychman 1964:1-2). Türkler Tuna'nın kuzeyindeki prenslikler üzerinde hakimiyet kurup bu coğrafyada barışı tesis ettiğinde Lehistan'ın Osmanlılara karşı savaşları artık reel politik açıdan geçerliliğini kaybetmişti. Türklerin 1526'da Macarları siyasi tarihten silmesi ve Viyana kapılarına dayanması, Türkiye–Lehistan ilişkilerinde rol oynayan temel gelişmelerden biridir. Macaristan'ın siyasi hayatının son bulmasıyla neticelenen bu savaşlar, Orta Avrupa'yı tehdit eden bir Türk yükselişini gündeme getirirken, Doğu Avrupa güç dengelerine yeni bir denge kazandırmıştır (Iorga 1925:96; Pascu 1982:96).

Doğu Avrupa'nın yükselen gücü şüphesiz Lehistan idi. Ancak, Avrupa–Asya güç dengelerinin tayininde rol oynayacak bir güç anlamına gelmiyordu. Lehistan'ın Doğu Avrupa güç dengelerini tayin eden önemli bir güç haline gelmesi, Baltık sahasının yükselen gücü Litvanya ile kurmuş olduğu siyasi ve kültürel birliğin eseridir (1569 Lublin Birliği). Askeri bakımdan büyük çapta Litvanya, kültür ve medeniyet açısından ise Lehistan'ın etkili olduğu bu birlik son aşamada Lehistan–Litvanya Birleşik Krallığı olarak tarih sahnesine çıktı. Üç asır boyunca belli tarihi antlaşma safhalarından geçen bu önemli birleşik krallık, siyasi ve askeri açıdan önem kazanmasını zaman zaman Baltık'tan Karadeniz'e kadar uzanan alanda hâkimiyet kurmuş olmasına borçlu idi (Magocsi 1995:127; Raucek 1949:173). Latinlerin Karadeniz'e kazandırmış oldukları büyük ticari ve iktisadi dinamizmden pay alan Lehistan–Litvanya krallığı, Altınordu'nun batı yakasını, yani Dinyeper Nehri'nden Karpatlara kadar uzanan sahayı kendisine tabi kılmak için kararlı bir mücadele verdi (Hrushevsky 2011:5; Kołodziejczyk 2011:5). Bu amaçla Altınordu'nun parçalanmasında, hatta tarih sahnesinden silinmesinde önemli rol oynadı (Pritsak 1981:10; Iorga 1925:64). Lehistan'ın Osmanlı'ya karşı yürüttüğü diplomasinin esası bu bölgeyi barışçı yoldan kendi hâkimiyetinde tutma anlayışına dayanıyordu. Lehistan özellikle Fatih zamanında Türklerin bu bölgedeki Lehistan hâkimiyetini tanımalarını sağlamak için elçiler gönderdi (Kurat 1966:445).

Lehistan, Eski Kiev mirasının devamı olan Altınordu'nun batı yakasını sahiplenmede özellikle Osmanlı ve Moskova'nın daimi rekabetini göğüslemek zorunda kaldı (Frost 1993:5). Osmanlıların Kuzey Karadeniz sahasını Kırım'a terk ederek bütün dikkatlerini Avusturya ve İran üzerine yoğunlaştırmaları, Lehistan-Litvanya Krallığı'nı nispeten rahatlatan bir faktördü.

Türklerin Kanuni Sultan Süleyman zamanındabatı ve doğudaki rakiplerine kesin bir üstünlük kurmuş olması, Macaristan, Erdel² ve Kırım üzerinde kısmen doğrudan, kısmen dolaylı hâkimiyet kurmuş olmaları, Moskova karşısında ise himayeci bir politika gütmeleri XVI. Yüzyıldan sonrakiLehistan-Osmanlı ilişkilerini biçimlendiren faktörlerdir. Bu süreçte Osmanlılar Lehistan üzerinde de dolaylı bir hâkimiyet aşamasına kısa aralıklarla yükselmişlerdir.

Litvanya-Lehistan Krallığı ve Kırım Hanlığı'nın güçlü baskısı altında bulunan Moskova, XVII. yüzyıl ortalarına kadar Türkiye ile stratejik ilişkilerini dostluk anlayışı üzerine kurmuştu. Moskova bu süreçte belki tarihin en tutarlı, devamlı ve başarılı diplomasi örneğini sergilemiştir. Bu süreçte Lehistan da kendi stratejik yapılanmasını Türklerle dostluk üzerine bina etmişti. Bu iki kuzeyli gücün Türkler karşısındaki tutumlarının de facto bir vaziyete dayandığı kesindir. *Pax Ottomanica*'ya karşı gelmek ne Lehistan'ın, ne de Moskova'nın çıkarlarına uygun bir davranış olurdu.

Lehistan'ın Ortodoks nüfus ve medeniyetinin beşiği olan Kiev Rus mirasını temsil etmesi en önemli zayıflık kaynağı idi. Bu iki Slavik halk, kültür ve medeniyet bakımından tarihi süreçlerde çok önemli farklılıklar kazanmışlardı. Ukrayna bu farklılığını Altınordu zamanında sürdürdüğü gibi, Lehistan hakimiyeti zamanında da sürdürme kararlılığını gösterdi. Kazak kardeşliğinin tarih içinde devamlılık göstermesinin temel sebebi, Kiev Rus kültür ve medeniyetinin Katolik Lehistan kültürüyle farklılık taşımasıdır. Sonraki aşamada Ukrayna meselesini doğuracak olan bu tarihi olgu, XVI. yüzyılın sonlarından Lehistan'ın paylaşılmasına kadar devam eden sürecin temel sorunuolarak kalacaktır.³

Altınordu'nun mirasını sahiplenen temel güçler, kuzeybatıda Lehistan, kuzeydoğuda Moskova ve güneyde ise Kırım Hanlığı idi. Kırım Hanlığı'nın 1475'ten sonra Osmanlı hâkimiyetinde olması, Lehistan'ın işini hem kolaylaştıran, hem de zorlaştıran bir faktördü. Kırım Hanlığı Doğu Avrupa'nın tartışmasız en güçlü ordusu olan akıncı güçlerini kendi mali kaynaklarıyla değil dış kaynaklarla, yağma ve çapul ile muhafaza edebiliyordu. Bu, Ukrayna ve Lehistan'ın mamur alanlarının sürekli yağmalanması anlamına geliyordu (Halim Giray 1337:85; Rudnytsky 1980:6).

² Lehistan tarihinin en başarılı kralları arasında yer alan Stephan Batory, ilk siyasi hayatını Osmanlılara tabi Erdel prensliğinde idrak etmişti. Batory'nin Erdel'e atanması, Osmanlı yönetiminin Erdel ile ilgili temel idari anlayışı, bu hususta Budin Beylerbeyliği'nin konumu hakkında ilginç bilgiler içeren Divan - ı Hümayun hükmü için bkz. Budin Beylerbeyi'ne, 28 Ramazan 972 tarihli hüküm, BOA, MD, 18, 18 /30.

³ Lehistan'ın kendi etnik sınırlarını aşarak, hatta terk ederek farklı kültürel alanlara yayılmasının uzun sürede doğurduğu olumsuzluklar için bkz. (Rudnytsky 1980:8).

Kırım'ın Ukrayna ve Lehistan'ı bu şekilde yıpratana daimi saldırıları Osmanlılar tarafından da kabul edilen, tanınan zorunlu bir vaziyetti. Kırım'ın Ukrayna ve Lehistan'ın iktisadi kaynaklarına dolaylı olarak ortak olmasından fazla yararlanan güç Kırım değil Osmanlı idi. Osmanlılar Yeniçağ'ın en güçlü akıncı birliğini temsil eden Kırım ordusunu Avusturya ve İran üzerinde aktif olarak kullandılar. Öyle ki, Kırım ordularının yaptığı faaliyetleri inceleyenler, bu ordunun Kırım çıkarlarını değil Osmanlı çıkarlarını korumak üzere muhafaza edildiğini düşünürler. Kırimlılar kendileri için sadece yağma ve çapul hareketleri yapıyorlardı. Buna da mecbur idiler. Kırimlılar yağma ve çapulun dışına çıkarak bölgesel bir güç olmaya heveslendiklerinde ise Osmanlıların müdahalesine maruz kalmışlardır.⁴

Lehistan, Kırım'ın Osmanlı destekli bu daimi tehdidi karşısında tabii bir refleks geliştirdi. Kendi içinde bir zafiyet teşkil eden Ukrayna–Ortodoks toplumundan çıkan Kazakları Kırım akıncılarının panzehirine dönüştürdü (Öztürk 1990:7). XVI. Yüzyılın ortalarında Leh soylusu Dimitri Vişnevetski'nin Dinyeper Nehri üzerindeki Şelaleler (Porogs) bölgesinde başlattığı bu Kazak kardeşlik hareketi gelişerek Kırım ve Osmanlı'yı tehdit eden güç haline geldi (Öztürk 2003:95-140; Öztürk 2005: 55-95; Quelquejay Tarih-siz:258-279; Berindei Tarihsiz Ayrıbasım).

Zaporog Kazaklarının Kırım karşısında kullanılmaya başlanmasıyla Lehistan'ın Osmanlı karşısındaki stratejik dostluk anlayışı kesin bir değişikliğe uğradı. Lehistan iç ve dış politikasında asıl hâkim unsur olan Leh soylu sınıfı, Leh kraliyetinin Osmanlı karşısındaki pasif konumunu kendi çıkarları açısından doğru bulmamış, Dinyeper, Dinyester, Prut havzalarında sahip olduğu iktisadi gücü korumak için başka tarihi vasıtaların gelişmesinin önünü açmıştır. Leh soylu sınıfı Dinyeper üzerinde Kazakları kullanırken, Dinyester ve Prut boylarında Boğdan ve Eflak Prenslikleri içinde tabii kültürel bağlarla bağlı olduğu yerli sınıflardan yararlanmıştır. Devlet arşivlerindeki temel belgeleri inceleme zahmetine katlanarak mikro tarihe inenler Leh soylularının Tuna'nın kuzeyindeki sınır halkları içinde 1550'lerden itibaren Osmanlı karşısı cephe oluşturmada ne kadar başarılı olduklarına şahit olacaklardır.

Tuna'nın aynı zamanda *darül İslam* ile *darül harp* sınırını oluşturduğunu biliyoruz. 1572 tarihlerinde Osmanlılara karşı Haçlı ittifakı oluşmuştu. Kıbrıs meselesinin sebep olduğu bu üst düzeyde savaşın ticarete nasıl etki ettiğini gösteren bir belgeye sahibiz. Osmanlı hükümeti, Tuna üzerinden Eflak ve Boğdan'a ve oradan Lehistan'a bazı kâğıtlarla geçen casusları tespit etmiş ve bu hususta Kili kadılığını üst düzeyde uyarmıştı. Tuna'nın kuzeyinin, yani Eflak ve Boğdan'ın da *darül harp* sayıldığı 3 Ramazan 979/19 Ocak 1572 tarihli bu ilginç uyarı hükmünde, Eflak, Boğdan ve Lehistan tarafına tek bir ferden bile geçirilmemesi emredilmişti. Divan-ı Hümayun tarafından

⁴ Bu müdahalelerin en trajik ve tesirli olanı, Sahib Giray Han'ın kabile reisleriyle Osmanlı yönetimi arasındaki işbirliği sonunda hal edilerek öldürülmesiydi (Kaysunîzâde Nidâi Remmal Hoca 1973:120). Kırım Hanlığı'nın genel karakteri için bkz. (Öztürk 2002:480–513).

gönderilen emirde, iskele ve nehirlerin nöbetçiler tarafından tutulması, Leh tarafına gitmek isteyenlerin isimlerinin tespit edilerek derhal İstanbul'a bildirilmesi istenmişti (BOA, MD, C.10:215 ve 325; Çakır 2006:73).

Papa'nın ve Venedik'in ağırlığını koyduğu Akdeniz haçlı ittifakında bütün kozların oynandığı, Ege Adalarından Balkan Ortodoks halklarına uzanan çizgide patrikler ve metropolitlerin aktif olarak Haçlıların yanında yer aldığı Osmanlı merkezi istihbaratı tarafından tespit edilmişti. Selanik kadısına gönderilen Ocak 1572 tarihli hükümde, Eflak'da yakalanarak İstanbul'a getirilen ve sorgulanan keşişlerin verdikleri bilgilere göre Selanik patriği Yasef topladığı adamlarla Leh ve Moskov taraflarına mektuplar göndermişlerdi. Bu tür çalışmalarda Mora ve çevre illerin metropolitleri de yer almışlardı (BOA, MD, C.10:216; Çakır 2006:72-73).

1572 tarihlerinde büyük tarih içinde yer almayı başaran Leh soylusu Albert Lacki, bunlardan biridir. Büyük Leh soylularından Albert Lacki, Leh soylularının Osmanlı'ya tabi sınır prensliklerinde ne gibi Osmanlı karşıtı faaliyetler yaptığı hakkında en iyi örnekler arasındadır. Bu ünlü sızlata mensubu, Eflak-Boğdan sınırlarında boyarları kışkırtıp kendine bağlayarak Osmanlı'yı uzun süre uğraştırmıştı. Osmanlı Devleti, bu Leh sınır güçlerine karşı bölgedeki Tatar-Kırım birliklerini harekete geçirmişti (BOA, MD. C. 18:30; Yücel 1996:30). Bunların Kıbrıs savaşı sırasındaki Haçlı ittifakına kuzeydoğudan yapılan destekler olduğu anlaşılıyor. Lacki'nin bu faaliyetleri bu sahaya ilgi duyan batılı tarihçilerin dikkatini çekmiştir (Purgstall 1993:457; Berindei Tarihsiz:341).

Bu konuda Divan-ı Hümayun kayıtlarında rastlanan çok sayıda hükümün konusu, bizzat ismen yer almasa da aslında Albert Lacki'nin faaliyetleriyle ilgiliydi. Lacki'nin bu dönemde isyan eden bütün sınır prenslikleriyle alakası mevcuttu. Bu tür arşiv kayıtlarına örnek olarak birisini özetleyelim: 1572 tarihlerinde isyan eden Boğdan voyvodası, reayayı da kendine bağlamaya çalışmış, ancak bunda tamamen başarılı olamamıştı. Reaya sükûnetini korumuştur. Voyvoda, kendine itaat eden boyarlarla Hotin, Yaş civarında Osmanlı'ya karşı direnmeyi sürdürdü. Bu nedenle bölgeye çavuşlar gönderildi. Akkırman Beyi'nin verdiği rapordan edinilen bilgilere göre isyancı voyvodanın yanında Lehliler de bulunuyordu. Leh tarafını uyarmak için Leh kralına name-i hümayun gönderilmişti. Merkezi yönetim, isyanın sonunu tayin edecek mühim faktörün Boğdanlı boyarların eğilimleri olduğunu düşünüyor, bu hususta bölgesel Türk güçlerinin teyakkuz halinde bulunmalarını istiyordu (BOA, MD. C.18:26; Yücel1996:26). Osmanlı idaresi dolaylı hâkimiyet sürdürdüğü Eflak ve Boğdan Prensliklerinde bu tür isyan vakalarıyla karşılaştığında bölgeye uzman çavuşlar gönderir, hemen yeni bir voyvoda tayin eder, ardından bölgedeki diğer prenslikler ve doğrudan hâkimiyet sürdürdüğü sınır sancaklarının kadı ve sancakbeylerini uyarırdı.⁵

⁵ Boğdan isyanına karşı Eflak voyvodası uyarılmış, bu isyanın ardından tayin edilen yeni voyvodaya yardımcı olması emredilmiştir. Bkz. Eflak Voyvodasına, 27 Ramazan 972 / 12 Şubat 1572 tarihli hüküm, BOA, MD, 18, 17 / 28; Yücel 1996:28.

Boğdan'ı karıştırmak üzere sınırda faaliyet gösteren Leh soyluları aksine, Leh Kraliyeti'nin son derece resmi bir çerçevede Osmanlı ile stratejik dostluk anlayışına bağlı kaldığını belirtelim. Bu konuya giriş amacımız da bu fiili ve nazari vaziyet arasındaki farklılığı vurgulamaktı. Boğdan meselesinin sükûnete ulaşmasının ardından Osmanlı padişahı tarafından Leh kralına gönderilen mektup, bunu gayet berrak şekilde ortaya koyuyor. Padişah, krala, Boğdan meselesinde gösterdiği dostluk için teşekkür ediyor ve bu dostluğun daimi olması temennisinde bulunuyordu.⁶

Muhteşem Süleyman'ın ardından Osmanlı ihtişamında da belli bir sönme yaşandı. Kanuni ihtişamını yansıtan ışıkların Sokullu zamanında hala eski gücünde olduğu görülse de, Sokullu sonrasında Osmanlı'nın uzun süre konsepti içinde hiç dinmeyecek sistem krizine girdiği kesindi. Siyasi, iktisadi, askeri kaynaklı bu sistem krizine ilaveten Türklerin yaklaşık elli yıl boyunca İran, yirmi yıl boyunca Avusturya ile yaşadıkları harpler Lehistan için altın zaman kıymetine haiz idi. Ancak, ilginç şekilde Lehistan bu dönemi ne kendi iç sorunlarını çözmek, ne de Moskova karşısında kesin bir üstünlük kurmak için kullanabilmiştir. Kuzeyli rakibi Moskova da bu dönemde *Felaketler Dönemi* olarak isimlendirilen siyasi krize girmiş ve büyük çapta hırpalanarak çıkmıştı.

Türklerin İran ve Avusturya harplerine ilaveten ağır bir merkezi siyasi krize girdikleri bu dönemde Lehistan Doğu Avrupa'nın en etkin gücü oldu. Kendi ürünü olan Kazakların Karadeniz'e indikleri bu süreçte Karadeniz adeta Kazak Denizi haline geldi. Kuzey ve güney Karadeniz sahilleri yağmalandı, Kazak tehditleri İstanbul'da hissedildi (Öztürk 2004:342; Kołodziejczyk 2000:129). Bu dönemde Osmanlı–Lehistan ilişkileri büyük sarsıntı geçirdi. Köprülülere kadar Lehistan Türklerin iç zafiyetinden azami ölçüde yararlandı. Osmanlılar bu dönemde bir padişah ve birçok sadrazamın katledilmesiyle sonuçlanan daimi iç isyanla uğraşmak zorunda kaldılar (Uzunçarşılı 1983:143).

XVII. yüzyılın başlarından sonuna kadar geçen bu devrede ilginç olan bir olgu kendini belli eder. Her iki büyük gücün birbirlerine karşı kullandıkları sınır halkları konumundaki vassal güçler şimdi bumerang etkisiyle kendilerine dönmüş ve bu güçleri uğraştırır hale gelmişti. Osmanlılar açısından Kırım, daimi bir problem teşkil ediyordu. Osmanlı merkezi krizinin hüküm sürdüğü dönemde isabetsiz politikaların ateşlediği Kırım isyanı Osmanlı hâkimiyetine başkaldırıya dönüşüyor, bu dönemde iki hasım konumundaki Zaporog Kazaklarıyla Kırım Hanlığı adeta birleşerek yeni bir güç oluşturuyorlardı. Lehistan hâkimiyetindeki Kazak isyanı da Lehistan'ı uğraştıran başlıca mesele halini almıştı.

Lehistan XVII. yüzyılın ilk yarısında Kazaklarla sürdürdüğü şiddetli savaştan galip gelmiş, ancak, bu galibiyet yeni bir Kazak hareketinin mayalanmasını engelleyememiştir. Lehistan, galibiyetinin tadını çıkaramadan

⁶ Bkz. Leh Kralına, 18 Rabiülahir 980 / 28 Ağustos 1572 tarihli Name-i hümayun, BOA, MD, 19, 353/712; Ayrıca bkz. Bostancı 2002:495-496.

1640'larda yeni sahneye çıkan büyük lider Bogdan Hemilnitski Kazak hareketini yeni bir boyuta taşıyacaktır. Bu tarihte büyük tarih içine dâhil olan Kazak-Ukrayna sorunu, aynı zamanda Polonya meselesinin başlamasının temel nedeni olacaktır.

Hemilnitski, Lehistan karşısında gözünü karartmış bir vaziyette önce Osmanlı hâkimiyetine başvurdu. Eflak-Boğdan örneğinde bir vassallık statüsünü kendine yeterli görerek Osmanlı'dan himaye talep etti. Ağır iktisadi krizin ürettiği isyanlara ilaveten zihin özürü padişahların devlet düzenini alt üst ettiği bu dönemde Türkler Hemilnitski'nin şahsında ortaya çıkan yeni süreci değerlendirme yeteneğinden mahrum idiler. Mikro tarih, Hemilnitski'nin pragmatist bir çerçevede Türkiye'nin himayesini almak için Müslüman olmaya bile razı olduğunu ortaya koyuyor. Bu safhada Kırım Hanlığı'nın çok normal olan itirazları devreye girecek, Ukrayna'nın Kırım akıncılarının avlanma sahası olmaktan çıkarılarak himaye altına alınması halinde Kırım ordusunun nasıl idame edileceği meselesi gündeme gelecek, Osmanlı merkezinde bu önemli meseleyi aşma kapasitesi gösterecek bir diplomasi hamlesi meydana gelecektir (Öztürk 2008:254).

Lehistan karşısında geri dönülmeyecek bir şekilde başkaldırmış olan Hemilnitski Osmanlı ile yaptığı temaslardan sonuç alamayacağını anlayınca gözünü Moskova'ya çevirecektir. Moskova ile Kazaklar arasında yapılan Pereslav Antlaşması (1654), XVII. yüzyılın siyasi dinamiklerini tayin eden temel bir olaydır. Bu antlaşma ile Ukrayna'yı temsilen Kazaklar Moskova'nın himayesine giriyor, Türkiye ve Lehistan adeta Ukrayna üzerindeki etkilerini kaybediyordu. Pereslav Antlaşması büyük ölçüde teorik düzeyde kaldı; bu süreçte Kazaklar bölündü. Lehistan, Türkiye ve Moskova'ya bağlı üç temel Kazak hareketi oluştu (Öztürk 2008: 256).

Jan Sobieski, Pereslav Antlaşması sonrasında Polonya'nın gücünü Moskova'dan ziyade Türkiye üzerine yöneltti. Köprülüler Dönemi'ne giren Osmanlıların iç ve dış siyasette toparlanarak Avusturya ve Lehistan üzerinde ağırlıklarını hissettirmelerinden en fazla rahatsızlık duyan kişi Sobieski olmuştur. Sobieski, Türklerin Kamanıçe'ye kadar uzanan sahada Lehistan'a kesin üstünlük kurmalarını hiç sindirememiş, buna karşı Moskova ve Avusturya ile işbirliğine yönelmiştir. Nihayet, Viyana önlerinde Türklere öldürücü darbeyi vuracak şans ve imkânı bulmuştur. İkinci Viyana bozgunu ile Osmanlı Barışı sona ermiştir.

Osmanlı barışının sona ermesi, Pereslav Antlaşması'nın teorik olarak kurmuş olduğu Moskova üstünlüğünün pratiğe geçirilmesinin önündeki engelleri ortadan kaldırdı. XVIII. yüzyıl başlarında Türklerin ve İsveçlilerin Moskova'yı frenleme çabaları sonuç getirmedi. XVIII. yüzyıl, Türklerin ve Lehlilerin Doğu Avrupa'dan tümüyle dışlandığı, Moskova'nın ise bu iki gücün çekilmesiyle ortaya çıkan boşluğu doldurduğu büyük değişim yüzyılıdır. Bu süreç Türkler için Küçük Kaynarca, Yaş, Zıstovi Antlaşmalarıyla sona ermiş ve Türkiye Kuzey Karadeniz'deki varlığını Romanya haricinde kaybetmiştir. Lehistan için durum daha talihsiz olmuş, yeni güç dengeleri içinde parçalanarak paylaşılmıştır.

Türkiye Lehistan'ın paylaşılma ve işgal süreçlerinde şartsız bir şekilde Lehistan'ın yanında yer almıştır. Türkiye–Lehistan ilişkilerinde Karlofça Antlaşması (1699) sonrası sürecin genel karakterini şartsız dostluk ve yardımlaşma anlayışı belirlemiştir. Bu süreçte Moskova'nın sürekli saldırısı ve müdahalesi altında kalan Polonya liderlerinin Türkiye'ye sığınmaları ve himaye görmeleriyle ilgili arşiv belgeleri bir sempozyumu hak edecek kadar çoktur.

2. Türkiye–Lehistan İlişkilerinde Ticaret

2.1. Nehirler, Yollar, Limanlar, Ürünler

Siyasi olayların değerlendirildiği kısımda ele alındığı üzere Türkiye ve Lehistan uzun süren tarih içinde her devlet ve millet arasında görülebilecek tabii bir rekabet yaşamış, ilişkilerinde genel çerçevede stratejik dostluk anlayışını sürdürmüş, zorunlu savaş hallerinde ise genellikle dolaylı savaşa başvurmuştur. Bu durumlarda Polonya için Kazaklar, Türkiye için Kırım dolaylı savaş unsuru olarak yer almışlardır.

Uzun süre içinde Türkiye ve Lehistan arasındaki ilişkilere damgasını vuran asıl faktör, iki tarafın ticaret ve sanayi alanında daimi işbirliği içinde olmasıdır.

Ticari faaliyetlerin niteliğini belirleyen iki faktör özellikle ayrıştırılmıdır. Birisi tabii nitelikli coğrafya, diğeri ise idari nitelikli devletler arası ilişkiler ve karşılıklı politikalarıdır.

Osmanlı Devleti ile Lehistan arasındaki ticari ilişkilerin karakterini, kanaatimce coğrafya ve jeopolitik oluşturmuştur. Polonya'nın dâhil olduğu Baltık sistemi, esasında nehir ağlarıyla Karadeniz'e sıkı sıkıya bağlı olmuştur. Dinyeper, Dinyester ve Prut nehirleri aynı zamanda birer ulaşım hattı idiler. Bu nedenlere, Karadeniz'i Avrupa'ya bağlayan Tuna'yı da ilave etmek gerekir. Osmanlı Karadenizi'ni kuzey ve batı istikametlerinde dış âleme bağlayan başlıca ulaşım hatları bu nehir ağları idi. Eski Doğu Roma zamanında olduğu gibi, Osmanlı Türkiyesi'nin kuzeyli ve batılı güçlerle olan ticareti büyük çoğunlukla bu nehir havzalarına bağlı kalmıştır. Tabii olarak, bu nehir havzalarının kavuştuğu liman kent ve kaleleri de Osmanlı'nın kuzey âlemi ile ticari ilişkilerini örgütleyen başlıca idari yapılar olagelmışlerdir. Osmanlı Karadenizi'nin en doğuda savunma amaçlı kaleleri Taman, Azak, Anapa, Açu gibi kalelerdi (Öztürk 2000:277-280). Buralarda büyük çaplı bir ticari örgütlenmeye rastlanmaz. Ancak, bu bölgenin kendine has ürünleri ve yine Asya ve Sibiryadan batıya ulaşan ürünleri bu kalelere gelir ve oradan Karadeniz limanları vasıtasıyla İstanbul'a ulaşırdı.

Osmanlı'yı kuzeye bağlayan en temel liman Kefe idi. Burası Asya'dan batıya ve kuzey âleminden güneye doğru seyreden nakliye ve ulaşımın Karadeniz'e çıkış kapısı idi. Kefe, Özü Nehri havzasının ulaşım ve nakliye sistemine de tam anlamıyla entegre idi. Özü Nehri nakliyesi vaziyete göre batıya, Akkirman ve Kili limanlarına da entegre idi. Yukarı Özü, Litvanya, Estonya, Letonya gibi Baltık halklarını ticari açıdan orta ve aşağı Özü'ye bağlardı. Orta Özü Ukrayna–Kazak, Aşağı Özü ise Osmanlı–Kırım hâkimiyetine tabi

Tatar, Nogay ve diğer yerli halklarla meskundü. Özü nehri, Baltık'tan Kırım'a kadar olan alanda tam bir nakliye hattı görevi yapardı. Osmanlı arşiv kayıtlarına yansıyan nehir ticaretiyle ilgili örnekleri aşağıda değerlendireceğiz.

Mühimme kayıtlarından öğrendiğimize göre, Moskova-İstanbul ticareti yalnız Kefe'nin kontrolünde bulunmuyordu. Moskova aynı zamanda Lwow-Akkirman güzergahı ile de bağlantılı idi. Türkiye'den Moskova'ya ticaret maksadıyla giden tüccarlar, sekiz Leh vilayetinden geçerek Moskova'ya varıyorlardı. Dönerken de yine aynı illerden geçiyor olmalıydılar. Osmanlı merkezi yönetimi, bu vilayetlerin güvenli olmayan yerlerinde Türk tebası tüccarların yanına gereği kadar güvenlikçi koşularak tüccarların emniyetle hedeflerine ulaşmalarının sağlanmasını talep ediyordu (Kahveci 1998:220).

Osmanlı döneminde Dinyeper ağzında bulunan Özü ve karşısındaki Kılburun Kaleleri hemen hemen bütünüyle askeri nakliye için tahsis edilmişti. Özü Kalesi Azak'la birlikte Osmanlı Karadenizi'nin güvenliğinin emanet edildiği askeri üs idiler. Bu Nehri, ağzındaki Kılburun kalesi ile Dinyeper havzasına entegre idi. Dinyester ağzında, bugünkü Odesa'nın bulunduğu yerde, en eski kayıtlara göre Hocabey veya Hacıbey limanı bulunuyordu. Hocabey limanı, Dinyester'in denize kavuştuğu yerin 30 km. kadar doğusunda nehre kavuşan Dinyester'in başka bir kolunun ağzında kurulmuştu. Burasının Kırım Hanlığı'nın kurucusu I. Hacı Giray zamanında kurulması dolayısıyla bu isimle anıldığı iddia edilir.⁷

Dinyester ağzındayer alan Akkirman kalesi ve limanı, Osmanlı gümrüğünün en önemli bölgelerinden birini oluşturuyordu. Akkirman, Karadeniz'e Lehistan içlerinden gelen emtianın çıkış kapısıydı. Turla Suyu üzerinde Akkirman gümrük bölgesine ait limanın kanunnamesi, Lwow-Karadeniz ticaretinin genel karakterini ortaya koyuyor. Söz konusu kanunnameye göre, Turla Suyu'ndan geçirilen at, katır ve bu nevin her adedinden beşer akçe, sığırdan dörder akçe alınırdı. Koyundan iki koyuna bir akçe miri için, on koyundan bir akçe ise gemiciler için alınırdı. Deryadan ve karadan gelen kumaştan Müslüman'dan binde yirmi, zimmiden binde kırk, harbiden binde elli akçe gümrük alınırdı. Gemi ile gelen hamr (şarap) fiçilerinden yirmi beş akçe resmi fiçı alınırdı. Ayrıca asper diye altışar akçe alınırdı. Sirke, araki (rakı) fiçisinden "bahaya tutulup" gümrük alınırdı. Denizden gemi ile koyun gitse her koyuna bir akçe, araba ile dışarıdan hamr fiçisi gelse yahud çıkırsa yirmibeşer akçe, karadan karatil ile gelse yahut karatil ile çıkırsa yarısı alınırdı. Cankirman (Özü)'dan, Kili'den ve başka yerlerden kuru balık gelse gümrük alınırdı. Yahut şehirde balık kurutulup hariçten kimseye satıp dışa-

⁷Bu konuda mehz verilmemiştir. Bkz. "Google Privacy Policy," <http://en.wikipedia.org/wiki/Odessa>. Ancak, bu iddia pek de asılsız sayılmaz, zira Kırım hanlarının kuruluş periyodunda bu tür kaleler inşa ettirdikleri Rus kaynaklarına da yansımıştır. Karamzin'e göre, Özü Kalesi, I. Mengli Giray Han tarafından Rus Çarı İvan'dan borç para alınmak suretiyle yaptırılmıştı (Mihayloviç 2001:510; Işık 2008: 59).

riya alıp gidenden gümrük alınır. Araba ile kendisi alıp giderse bir şey alınmazdı. Bir defa gümrük alınan kuru balık ahire (ülke dışına) satılıp dışarıya çıkardıklarında tekrar gümrük ve bac⁸ alınmazdı. Turla Suyu üzerinden sal ile gelen tomruk, tiyat?, cirid ve sair ağaçtan on akçe alınır.⁹

Söz konusu kanunnamede iç ve dış gümrüklere gelen ve giden mallar ile ilgili verilen detaylar bunlardan ibaret değil. Ancak, aktarılanları yeterli buluyoruz. Kefe'den gelen esirler, ve diğer emtia ile ilgili mufassal bilgiler debu kanunnamede yer almaktadır.

Burada verilen gümrük bilgilerinin iç (deniz) ve dış (nehir veya kara) gümrüğü kapsamı açısından hayati öneme sahiptir. Akkırman gümrük defterine dayanan, Akkırman deniz (iç)gümrüğü ile ilgili yapılmış bir araştırmada, söz konusu defterde kuzeyden gelen tek bir ürüne dahi rastlanmadığı tespit edilmiştir (Bulunur 2007:525-583). Bunları göz önünde bulundurmadan yapılacak analizler son derece yanlış değerlendirmelere yol açacaktır.

Burası Kefe'nin gerilemesinden sonra daha büyük önem kazanmıştı. Moskova–Kiev merkezli emtianın Karadeniz'e çıkış kapısı olan Kefe'nin gerilemesinde farklı faktörler rol oynadı. Timur'un Altınordu ticaret merkezlerini tahrip etmesi ve ardından yaşanan siyasi parçalanmalar bu bölge üzerindeki ticari güvenliğe zarar vermişti. Bu olgu Türklerin Kırım'ı fethetme öncesinde Ceneviz–Moskova ticari ilişkilerinin büyük çapta etkilenmesine yol açmıştı. Aynı hadise Türklerin Kırım'ı zaptetmesinden sonra da devam etti (İnalçık 1994:276-277). Altınordu'nun tamamen yıkılmasından sonra, Kırım, Kazan, Astarhan arasındaki bozkırlarda artık tek bir devletin güvenlik şemsiyesi mevcut değildi.

Moskova'nın Kazan, Astarhan ve Büyük Nogay Ordası'nın topraklarını işgal ederek bu bölgede asimilasyon politikalarını sürekli hale getirmesi, bölgedeki İslam nüfusunun batıya, Kırım Hanlığı'nın sahasına kaymasına neden olmuştu. Özü ve Turla havzalarında önemli miktarda Tatar nüfusu birikmişti. Bu göçebe Tatar nüfusunun Turla ağzında, Bucak havalisinde önemli bir yığılma göstermesi, Akkırman–Lwow ticaretinin emniyetini tehlikeye sokacak bir gelişme olabilirdi. Osmanlılar ticarete zarar verecek güvenlik sorunlarını çözmek için yeni tedbirlere başvurdular. Akkırman'dan Kamaniçe'ye kadar uzanan sahada Tatar nüfusunun sorunlarını çözmek, bu bölgenin asayişini sağlamak için Yalı Ağalığı'nı kurdular. Yalı Ağası Akkırman–Kamaniçe arasındaki nehir havzasının askeri güvenliğini sağlamaktan sorumlu idi. Bu bölgedeki Tatarlar arasında çıkan hukuki ihtilafların çözülmesi için Yalı Ağası'nın yanına bir naib verilirdi. Bu naib, kadılık kurumuna

⁸ Osmanlı literatüründe her türlü vergi anlamında kullanılır. "bac-ı bazar, bac-ı ağnam, bac-ı tamga" gibi yanına aldığı üründen alınan vergiyi ifade eder. Özel anlamda ise, satılık mallardan alınan pazar veya transit vergisidir (Yılmaz 2010:52).

⁹ Bkz. Kânunnâme-i İskele-i Akkırman der Âb-ı Turla ki hâliya icra olunur, BOA, Tahrir Defteri, No., 483, 18.

tabi olup Akkirman'da otururdu. Yalı Ağası'nın yanında görev yapacak naibi Kamanıçe mollası belirlendi.¹⁰

Lwow'dan Akkirman'a inen yol tarihi olarak aynı zamanda Moldavya Yolu olarak da biliniyordu. Lwow'dan Moldavya, oradan Akkirman'a ulaşan bu ticaret yolu İstanbul ve Bursa ile irtibatlı idi. İncalcık bu yolu, Bursa-İstanbul-Akkirman-Lwow Yolu olarak isimlendirmiştir. Bu yolun oluşumuyla ilgili ilk kayıtlar XIV. Yüzyıla kadar inmekteydi. Moldavya üzerinde bu dönemde Tatar asıllı bir Hristiyan prens hüküm sürüyordu. Bu tarihlerden itibaren bu yola Ceneviz ağırlığını koyacaktır. Ceneviz, bu nehiryolunun denizle buluştuğu yerdeki üssü olan Akkirman'ı ilk dönemlerden itibaren-Baltık Havzası ürünlerinin Pera'ya nakledildiği bir üs olarak kullandı. Moldavya Yoluyla yapılan ticarete aynı zamanda Rus, Leh, Alman, Ermeni, Yahudi, Tatar tüccarları da gayet aktif idiler (İncalcık 1994:285-286).

Bu suretle gelişen ticari ilişkiler içinde Osmanlı padişahları I. Mehmed'den itibaren Polonyalı tüccarlara imtiyazlar vermişlerdi. XV. yüzyıldan itibaren Bursalı tüccarların Lwow'da görüldüğüne dair belgelere rastlandığı gibi, Bursa şeriyeye sicillerinde Lwow'lu tüccarlarla ilgili bilgilere rastlanıyor (İncalcık 1994:278; Kołodziejczyk 2000:95).

Lehistan-Litvanya Krallığı'nın Baltık'dan Karadeniz'e uzanan Dinyester hattı üzerinde istikrarlı bir güvenlik şemsiyesi kurması, kuzey ticaretinde ağırlığın Lwow (Lemberg)-Akkirman çizgisine kaymasını sağladı. XV. yüzyılda kral Kazimir'in temin ettiği imtiyazlarla gelişen Lwow, Baltık ülkelerinin güneye açılan kapısı haline geldi. Lwow ticareti, Türk, Yahudi, Ermeni ve İtalyanların yer aldığı uluslararası boyut kazandı. Bu suretle Bursa, İstanbul gibi büyük ticaret merkezleri Lwow merkezli ticarete entegre oldu. Baltık ülkeleri XV. yüzyıldan sonra Türklerin hâkim olduğu Anadolu, Balkanlar ve Kuzey Karadeniz ülkelerinden biber, zencefil, karanfil, saten, işlemeli kumaş, dokumalar ve pirinç ihtiyacını karşılıyordu. Polonya Kralı Kazimir'in yaptığı ticari mevzuata göre Lwow tüccarı imtiyazlı kılınıyordu. Her türden şark ürününün yer aldığı bir ticari imparatorluğa dönüşen Lwow, şark ürünlerinin batı âlemine sevk edildiği bir üs vaziyetinde idi. Şark ürünleri Lwow'dan Baltık ülkelerine ve Flandır'a ihraç ediliyordu. İsveç soyluları arasında Bursa'nın işlemeli kumaşları moda olmuştu. Osmanlı hâkimiyet alanlarından gelen tüccarlar Lwow'dan, balmumu ve kürkler yanında, Polonya, Silezya, Bohemya dokuması yünlü kumaşlar alıyorlardı (İncalcık 1994:277).

Osmanlı Barışı, Akdeniz ve Karadeniz'de kendine tam olarak savaş ilan etmemiş ve dış politikasını Türk düşmanlığı merkezinde oluşturmamış bütün devletlere ticari güvence sağlıyordu. Yahudi, Ermeni, Rum, Slav menşeli tüccarlar sahip oldukları bu güvencelerle Venedik, Ancona, Lwow gibi dünya ticaretine merkezlik yapan şehirlerde canlı ticari koloniler kurmuşlardı (İncalcık 1994:189).

¹⁰ Kamanıçe mollasına, Receb 1090 tarihli hüküm, BOA, MD, 97, 7/48. Eskin 2009: 4.

Osmanlıların Kırım limanlarını alarak Ceneviz'i buralardan çıkarması Karadeniz ticaretinin nitelik değiştirmesine yol açtı. Karadeniz'in bağlantılı olduğu Tuna, Dinyester, Dinyeper, Don nehir havzalarında artık İtalyanların hâkimiyeti kalmadığı gibi bu ticaretin asli öznesi olmaktan da çıktılar. Lwow–Akkirman hattının Kefe–Moskova hattının yerini alacak şekilde öne çıkması aşamasının ticari öznelere Türk hâkimiyetindeki Yahudi, Ermeni, Rum ve diğer Müslüman tüccarlar olacaktır. Kefe–Moskova ticari hattının zayıflamasına rağmen aktivitesini sürdürdüğünü hatırlatalım (İnalcık 1994: 278).

Polonya, Baltık üzerinden yeni kıtanın keşfiyle ortaya çıkan ticarete entegre olmadan önceki süreçte Türkiye menşeli ticari ürünlere muhtaçtı. XVII. yüzyılda Baltık ticareti Batı Avrupa ile ilişkisini kurduktan sonra bu bağımlılık azalacaktır. XV–XVI. yüzyıllarda, Lehistan Türkiye'den özellikle pamuk ve ipek dokumalar ve sığır alıyor, kendi yapımı madeni ürünlerini pazarlıyordu (Małowist 1958:30).

Halil İnalcık, Lwow arşivinde 1441–48 tarihlerine ait birçok belgeye göre yaptığı değerlendirmede Lwow–Akkirman ticaretine konu olan ürünleri üç ana kategoriye ayırıyor. Birinci kategoriye bu bölgenin asli ülkeleri olan Eflak, Boğdan ve onlara yakın olan güney ve kuzey şehirlerinin ürünleri oluşturuyordu. Bu ürünler, buğday, balık, havyar, sığır, deri ve balmumundan oluşuyordu. İkinci kategoriye, Bursa, Ege Denizi ve diğer Türk hâkimiyet alanlarına ait ürünler oluşturuyordu. Bunlar Bursa'nın ipekli kumaşları, Ege Denizi'ne ait şarap, pamuk, halı ürünlerinden oluşuyordu. Üçüncü kategoriye Flanders, İngiltere, Floransa, Silezya, Polonya gibi batı ülkelerine ait pamuklu kumaşlar, merkezi Avrupa ve Güney Almanya'ya ait metal işlemeli ürünler oluşturuyordu. Osmanlılar bu ürünlere çok rağbet ediyordu. Bursa mahreçli ürünlerde Ermeniler hâkim iken, Batı menşeli ürünlerin hâkimiyeti Lwow tüccarlarının elinde idi. Osmanlıların Boğdan ve Eflak vasıtasıyla Polonya ile yaptıkları ticarete Türk altını ve akçesi yaygın olarak kullanılıyordu (İnalcık 1994:288).

Osmanlılarla Lehistan arasında kurulmuş bulunan siyasi dostluk ve Osmanlı Barışı'nın yaratmış olduğu saygınlık, bu dönemde ticaretin daha sağlam güvenceler altında yapılmasını sağlamıştır. Osmanlı tebaası olan tüccar Lehistan'da gerçekleştirdiği ticari faaliyetleri sırasında öldüğünde malları emanete alınır, daha sonra Türkiye'ye gönderilirdi. Bu konuda varissiz kalan tüccarların malları da yine devlet tarafından takibe alınır ve Türkiye'ye getirilirdi. Bu uygulamalar, Divan-ı Hümayun kayıtlarına kadar yansımıştır. Bunlardan bir örnek 1577 tarihinde şöyle gelişmişti: Osmanlı tebaası Yahudi asıllı bir tüccar olan Yakup Lehistan'da ölmüş, 500 Macar altını ve bazı malları oradaki bir Yahudi'de emanette kalmıştı. Malları emanete alan Mosi Anarla adlı Yahudi de ölmüş, mallar oğullarına intikal etmişti. Mallar Türkiye'ye getirilmeden Mosi'nin oğlu da ölmüş ve mallar anneleri Sara'ya devredilmişti. Para ve mallar sahiplerine ulaşmadan Sara da ölmüştü. Osmanlı devleti, Yakub'un mirasçısı ve üvey kızı Seleme'nin vekil Falak adlı Yahudi'yi Lehistan'a göndermişti. Leh kralının yardımcı olması için

ayrıca name-i hümayun gönderilmişti.¹¹ Bu belge, milletlerarası ticarete şahsi ilişkilerin niteliğini aydınlatan bilgiler içeriyor. Yahudilerin etnik ve dini bakımdan uluslararası alanda ne kadar sağlam bir örgütlenme içinde oldukları bu belgeden anlaşılıyor. Yahudilerin kendi aralarında kurmuş oldukları bu uluslararası ilişkiler ağının onlara ne büyük avantajlar sağladığı da hissediliyor.

Bu tür bir başka vaka, Ermeni asıllı Türk tebaası bir tüccarla ilgiliydi. Sis ahalisinden olan Aram adlı bir Ermeni tüccar, Boğdan ve Lehistan semtlerinde ticaret yaptığı sırada Boçka adlı yerde ölmüş, malları burada kalmıştı. Boğdan voyvodası mektupla vaziyeti rapor etmiş, Osmanlı hükümeti Leh kralına yazdığı name-i hümayunla Aram'ın burada kalan mallarının ve parasının varislerine gönderilmesine yardımcı olmasını talep etmişti.¹²

2.2. Osmanlı Provizyonizmi ve Türkiye-Lehistan Ticaretine Etkileri

Menşei Ceneviz dönemine kadar inen Baltık-Türkiye ticareti Osmanlılar zamanında aktif olarak devam etti. Buna Osmanlı arşiv belgeleri de tanıklık ediyor. Bu belgeler Osmanlı ticari zihniyeti ve yapısını daha yakından anlamamızı sağlıyor. Özellikle Mühimme Defterleri ticari ürünlerde devletin hâkim zihniyetinin oynadığı rolü en iyi yansıtan kaynaklardır.

Bu kaynaklara göre Osmanlılar ticaretin yalnız ithalat boyutunu kabul ediyorlar, ihracata ise hiç sıcak bakmıyorlardı. Bu olgunun provizyonizm olarak açıklanan genel Ortaçağ iktisadi anlayışıyla açıklandığını biliyoruz (Genç 2002:59-62). Ancak, bu alanda yapılan araştırmaların tatminkâr olmadığını belirtmek isteriz. Şimdilik, sınırlı üretimin sınırlı ticareti doğurduğu açıklamasıyla yetinmek durumundayız.

Osmanlı provizyonizminin dayandığı esasları ortaya koyan yeterli arşiv malzemesine sahibiz. Asıl problem, bu verilerin dünya ölçeğinde mukayese edilerek ait olduğu iktisadi zamanın içine yerleştirilmesidir. Şimdiki ticaret ve iktisat alanına yönelik çalışmaların büyük çoğunluğu, bu alanın işlenerek Osmanlı iktisadi sisteminin dünya sistemi içindeki yerinin belirlenmesine katkı sağlamaya çalışmak yerine, Osmanlı kapitalizminin mevcut olduğunun ispatlanmasına yöneliktir. Bu çalışmalar kanaatimizce zaman kaybından ve israfından başka bir şey değildir.

Osmanlı özellikle tahıl konusunda hiç değişmeyen tekel uygulamasına başvurmuştur. Eflak Osmanlı için buğday ambarı konumunda olup İstanbul'u besleyen temel kaynaklardan biriydi (Braudel 1989:39-390). Osmanlıların tekel uygulamaları yukarıda ele alınan uluslararası ticaretin doğrudan ve dolaylı mücadelelerine maruz kalmıştır. İç tüccar ile uluslararası tüccar arasında Osmanlı tekelciliğine karşı değişmez bir ittifak mevcut idi. Uluslararası tüccar genellikle iç bölgelere girmez, belli liman kentlerinde bekler, iç bölgelerden yerli tüccarlar vasıtasıyla ulaşan ürünleri alır ve hedef ülkelere

¹¹ Leh kralına, 21 Şevval 984/11 Ocak 1577 tarihli Name-i Hümayun, BOA, MD, Cilt, 29, 63 / 151; Kahveci 1998:92.

¹² Leh kralına, 2 Zilkade 992/5 Kasım 1584 tarihli Name-i Hümayun, BOA, MD, Cilt, 55, 21 / 43. Ayrıca bkz. Günay 1996:28.

nakledirdi. Yerli tüccarla uluslararası tüccarı işbirliğine sürükleyen başlıca olgu, tekel uygulamalarının istisnasız şekilde düşük fiyatı öngörmesiydi. Osmanlılar cari narh üzerinden tahıl ürünlerini devlet tüccarları vasıtasıyla İstanbul'a naklettirirlerdi. Uluslararası tüccar, yerli tüccara devlet fiyatlarının üzerinde bir meblağ ödeyerek daima kendilerine bağlarlardı. Osmanlı merkezi yönetimi bu tüccarla mücadele etmek için daimi emirler çıkarırdı.¹³

Osmanlı merkezi yönetimi, Tuna sahillerindeki tahılın İstanbul için zaptedilip İstanbul'a nakledilmesini sağlayacak mali bir örgütlenmeye sahip idi. Sefer ve normal zamanlarda Tuna sahillerindeki iskelelerin baş görevleri bu idi (İzgi 2006:201-400). Osmanlı mali idaresine tabi gemiciler ve rençber taifesi zahireyi nakletmek üzere bölgeye varırlardı. Bu konuda yerli beylerin voyvodaları, merkezin emrinde çalışan gemici ve rençberlerden komisyon (cerime) alıyorlardı. Gayri meşru olan bu tür uygulamaların tekrar edilmemesi hususunda merkezden sert emirler gönderilirdi.¹⁴

At, silah gibi stratejik bir ürün olup satılması kesinlikle yasaktı. Osmanlı merkezi yönetimi, Tuna'nın sınırında yer alan şehir ve kalelerin yöneticilerine bu konuda sıkı tembihler yapıyordu. Her tür tekelcilikte olduğu üzere, bu alanda da serbest tüccar yasakları deliyor, bu yasaktan yararlanmaya çalışıyordu.

Boğdan, her alanda Polonya–Türkiye sınırlarının ticari açıdan denetlendiği nokta idi. Boğdan voyvodasının bir görevi de Türk–Leh ticaretinin temel hattı olan Akkirman–Lwow yolunun güvenliğini sağlamak ve ticari yasakların takibatını yapmaktı. Kontrol noktasının Türkiye ayağını Tuna sahilindeki sancaklar yürütüyordu. Bunlar Niğbolu, Çirmen, Rusçuk, Silistre gibi sancaklardı.

Boğdan Voyvodası Petro, 1577'lerde, Lehistan tebaası Ermeni asıllı tüccarlarından David'in Lehistan'a kıymetli atlar götürdüğünü tespit etmiş, bunlara el koymuş ve keyfiyeti merkeze bildirmişti. Merkez, voyvodanın yakaladığı 27 adet atın yetkili müfettişlere teslim edilerek, satılıp parasının miriye kaydedilmesini emretmişti. Bu amaçla, Petro Voyvoda, Silistre beyi ve Rusçuk kadısına hükümler gönderilmişti.¹⁵

Sığır, su sığırı gibi canlı hayvanlar da öte tarafa geçirilmesi yasak olan türlerdendi. İsakçı İskelesi canlı hayvan nakliyesinin yapıldığı iskelelerden birisi idi. Divan-ı hümayun, Rusçuk'dan öte tarafa, yani Lehistan tarafına sığır ve su sığırı geçirilmemesi için hüküm göndermişti.¹⁶

¹³ Karadeniz'den öte yakaya, Dadyan Meliki'ne zahire gittiği haberinin alınması üzerine 24 Zilkade 984 tarihinde Kefe Beyi'ne gönderilen uyarı hükmü için bkz. BOA, MD, Cilt, 29, 215/498; Bostancı 2002:260-261.

¹⁴ Bender ve Silistre beylerine ve kadılarına, 15 Za 984/3 Şubat 1577 tarihli hüküm, BOA, MD, Cilt, 29, 100 / 244; Bostancı 2002: 135-36.

¹⁵ Silistre beyine, 11 Şevval 984/1 Ocak 1577 tarihli hüküm, BOA, MD, 29, 56 / 132; Bostancı 2002:84; Boğdan voyvodası Petro'ya, aynı tarihli hüküm, 56/133, Bostancı 2002: 84-85; Rusçuk kadısına, aynı tarihli hüküm, 56/134; Bostancı 2002: 85.

¹⁶ İsakçı kadısına, 23 Şevval 984/13 Ocak 1577 tarihli hüküm, BOA, MD, Cilt, 29, 67/159; Bostancı 2002:96-97.

Osmanlı yönetiminin tekel uyguladığı ürünlerden birisi don yağı idi. Tüccardan kimseler sahte belgeler düzenleterek Eflak içlerine gidiyor, saray'a teslim edilmek üzere don yağınını alıyor, ancak ahere, yani, uluslararası tüccara satıyordu. Bu tür sahte belgelere kanarak ürünlerini satan reayaya borç bırakılmak suretiyle de büyük zarar veriliyordu. Eflak voyvodası bu tür faaliyetlerle ilgili raporunu Divan-ı Hümayun'a sunmuş, kendisine Ocak 1572 tarihlerinde gönderilen bir hükümle bu konuda dikkatli olması ve sahit belgesi olmayanlar haricinde kimseye don yağı sattırılmaması emredilmiştir (BOA, MD, C.10:171 ve 257; Kaygusuz 2006:186).

Don yağının devlet tarafından talep edilmesinin temel sebebi, donanma mühimmatında kullanılmak içindi. Divan-ı Hümayun, 1576 yılında Eflak'dan don yağıyla birlikte kaneviçe bezi de talep ediyordu. Bu da donanma ihtiyaçlarının karşılanmasına yönelikti.¹⁷

Don yağının yasak olarak alan tüccarın hedef menzilinin Lwow olduğunu rahatlıkla tahmin edebiliriz. Don yağının temin edildiği diğer bir merkez, Belgrad idi. Osmanlı yönetimi²¹ Şaban 979/8 Ocak 1572 tarihi öncesinde Belgrad don yağı ve kendirinin İstanbul'a ulaştırılması için müteaddit emirler vermek zorunda kalmıştı. Bunun sebebinin yine uluslararası tüccarın rekabeti olduğunu rahatlıkla tahmin edebiliriz. Niğbolu, Şumnu, Tırnova şehirlerinin kadıları Belgrad'da üretilen don yağı ve kendirin İstanbul'a ulaştırılmasından sorumlu idiler. Belgrad ürünleri arabalarla önce Tırnova'ya naklediliyor, oradan İstanbul'a gönderiliyordu (BOA, MD, C. 10:102 ve 163; Kaygusuz 2006: 132-133). Tırnova içinden geçerek Tuna'ya ulaşan küçük bir nehir kolunun Tuna'ya ulaşım sağlaması söz konusu olduğu için, bu nakliyenin gemiyle Tırnova'dan Tuna'ya ve oradan Karadeniz'e ve İstanbul'a yapıldığını tahmin ediyoruz.

İstanbul'un iase ihtiyacının karşılanması Divan-ı hümayunun uzun süre içinde birinci öncelik taşıyan işleri arasında idi. Rumeli, Marmara, Kırım hinterlandı adeta İstanbul için üreten bölgelerdi. Bunların yetmediği ve İstanbul'un Eflak-Boğdan'ı da kendi iase sisteminin parçası kıldığını biliyoruz. Ancak, Romanya'nın da yetmediği durumlarda Lehistan'a müracaat edildiğini ortaya koyan belgelere sahibiz.

İstanbul iasesiyle ilgili ticaret, her halükarda resmi fiyat üzerinden devlet tüccarları tarafından yürütülürdü. Onun için buna serbest ticaret anlayışıyla yaklaşmak doğru olmayacaktır. Bu, devletin, her hangi bir ihtiyacını karşılamak için ihale açması türünden bir çalışma idi. Devlet tüccarının serbest ticarete olan etkisi, serbest piyasayı önemli kılması idi. Kötü paranın iyi parayı kovması ve değerli hale getirmesi gibi, resmi ticaret serbest ticareti yasaklı hale getiriyor ve o ölçüde piyasanın gözdesi yapıyordu. Osmanlı tüccarlarının Osmanlı hâkimiyet alanlarının dışında olan Lehistan'da resmi fiyattan alım yapamayacakları gerçeği göz önünde bulundurulduğunda, dış ülkelerde devlet tüccarlarının serbest piyasa şartlarına

¹⁷ Eflak voyvodasına yazılan 5 Ramazan 984/26 Kasım 1576 tarihli Divan-ı Hümayun kaydı, BOA, MD, Cilt, 29, 9/22; Bostancı 2002: 26.

uyumak zorunda olacakları anlaşılır. Bu açıdan, Lehistan içlerine uzanan Osmanlı iâşe taleplerinin Polonya ticaretini etkilediği sonucuna ulaşılabilir. Lehistan kralına hitaben yazılan name-i hümayunda belirtilen hususlara açıklık kazandırılmıştır. 18 Şevval 984/8 Ocak 1577 tarihli namede, şimdye kadar Lehistan’dan İstanbul zahiresi için koyun verilegeldiği hatırlatılıyor ve bu amaçla resmi evrakla (emr-i şerif) Lehistan’a varan İstanbul kasaplarına şimdye kadar verildiği üzere bahalarıyla bıçağa uygun koyun verilmesi talep ediliyordu. Namede ayrıca, resmi evrakla gelmeyenlere koyun verilmemesi bildiriliyordu (BOA, MD, C.29:59 ve 140; Bostancı 2002:90).

Osmanlı yönetimi Lehistan kralının ticaret anlayışına müdahale edemeyeceğine göre, “resmi evrakla gelmeyenlere koyun verilmemesi” talebinin açıklığa kavuşturulması gerekiyor. Elbette, Polonya kendi koyununu istediği kişilere, istediği şartlarda satma hakkına sahipti. Ancak, Osmanlı merkezi yönetimi, Lehistan’la sahip olduğu resmi dostluk çerçevesinde, kendi evrakına riayet edilmesi talebinde bulunuyordu. Resmi evrakı olmayan kişilere Osmanlı adını kullanarak serbest ticaret yapmalarını engellemek istiyordu. Aynı konuda aynı tarihlerde Eflak voyvodasına yazılan ve “Eflak’da elinde emir olmayan kişilere koyun aldırılmaması” talebinde bulunan hüküm,¹⁸ konuya verilen önemi ortaya koyuyor. İstanbul’un et sıkıntısı Ocak ayı boyunca devam etti. Aynı konuda Kili ve Akkirman kadılarına da emirler gönderildi. Bu emirler Eflak ve Polonya’ya gönderilenlere göre çok sert ve tehditkâr nitelikte idi. Bu, adeta evin içindeki gizlisi saklısı olmayan bir realiteyi sergiler gibidir.¹⁹

İstanbul’un et sıkıntısı, et tüketiminin yalnız sarayla sınırlandırılması tedbirinin alınmasına kadar uzamıştı. Divan-ı hümayun, kurbanlık koyun haricinde sivil halka canlı koyun verilmesini yasaklamıştı. Bu darlığın bir sebebinin Yahudi tüccar ve kasaplar olduğu belirtiliyor. Yahudiler muhtemelen koyun piyasasını ellerinde tutuyor, Balkan ve Anadolu şehirlerinden gelen canlı koyunu derhal uygun fiyat vererek alıyor, akabinde kendi belirledikleri piyasa şartlarında gücü yeten yüksek gelirli kesimlere satıyorlardı. Eğer imkân bulurlarsa, belki dış piyasaya da canlı hayvan pazarlıyorlardı. Bu nedenle fakir halk kesimleri et tüketemiyor, hayvan ürünlerine bağımlı olan başçı, paçacı, debbağ esnafı mesleklerini yapamaz hale geliyordu.²⁰

¹⁸ Eflak voyvodasına yazılan 18 Şevval 984 tarihli hüküm, BOA, MD, Cilt,29, 60/141. Belirtilen tarihte yazılan hüküm, 20 Şevval’de Halil Çavuş’la gönderilmiştir (Bostancı 2002:90).

¹⁹ “Kili ve Akkirman kadılarına hüküm ki: Haliyamahruse-i İstanbul’da et babında müzayaka olup taht-ı kazanıza gelip uğrayan koyun sürüleri bazı yerlere alınıp boğazlanır imiş. İmdi, buyurdum ki: Vardukda, bu babda daima gereği gibi mukayyed olup muhruse-i İstanbul zahiresiyçün varan şorbacılara bıçağa yarar bulunan erkek koyunu kadimü’l-eyyamdan alınagelen narhı üzere mezburlara aliverip min ba’d sayire koyun verdimemesin. Şöyle ki bu husus hafiyeten yoklanıp bulunan koyunlar sürekçilere verilmeyip harice verildiği istima oluna. Siz mukayyed olmayasız. Neticesi sonra size aid olup ma’atebomanız mukarrerdir. Ona göre ikdam ve ihtimam üzreolasız.” 6 Zilkade 984/25 Ocak 1577 tarihli hüküm için bkz. BOA, MD, Cilt,29, 110/267; Bostancı 2002:148-149.

²⁰ İstanbul kadısına, 11 Zilkade 984/30 Ocak 1577 tarihli hüküm için bkz. BOA, MD, Cilt,29, 118/288; Bostancı 2002:158.

Bizim kanaatimize göre, İstanbul'un koyun ve genel anlamda et sıkıntısının asıl kaynağı kıtlık değil uluslararası tüccarın zorlaması idi. Belirtildiği üzere Osmanlı maliyesi düşük oranlı narh uygulaması ile serbest fiyatla rekabet etmeye çalışıyordu. Ama bunu başaramıyordu. Uluslararası tüccarın iç tüccarla bütünleşerek sahip olduğu gizli ve sessiz güç, üç kıta üzerindeki en güçlü devleti mağlup etmişti. Devletin resmi belgesi bu olguyu gayet açıklıkla ortaya koyuyor: Halen İstanbul'da ziyade et sıkıntısı vardı. Buna rağmen bazı zeamet sahipleri, sipahiler ve yeniçeri taifesi kesime müsait koyunları alıp Prevadi, Varna, Silistre, Hırsova, Tekfurgölü, İsakçı iskele ve şehirlerine götürmekte idiler. Bu kazalarda yüz dirhem et açık ve gizli şekilde bir akçeye satılıyor, *narh-ı cari* ile satın alacak merkezi maliyeye bağlı tüccarasatılmıyordu. *Madrabazların* yönettiği bu piyasada *sürücülere* (hasa tüccarı-merkezi maliye tüccarı) koyun kalmamakta, bu nedenle İstanbul'da kıtlık yaşanmaktaydı. Merkez, bu sınır kentlerinin yöneticilerine *madrabazların* belirlediği fiyat olan yüz dirhem bir akçeye et satışının yasaklanmasını emrediyordu.²¹

İstanbul'u Tuna ve Balkan koyununa mahkum eden ciddi sebeplerden birisi, Anadolu'nun uzak yerlerinden koyunun İstanbul'a yürütülerek getirilme imkanının bulunmaması idi (Eren 2001:57).

Anlaşıldığı üzere bu emirler bir işe yaramıyor ve İstanbul halkı et sıkıntısı yaşamaya devam ediyordu. Bu darlığın sebebinin hiçbir surette etlerin iç piyasaya sürülmesi olamazdı, zira iç piyasayı doyuracak miktarda et üretildiğinden şüphe edilemez. Bu kıtlığı yaratan asli faktör, kanaatimizce bu hayvanların Tuna ötesine, yani, Lehistan'a ve oradan da Avrupa'ya nakledilmesiydi.

Bu görüşümüzü doğrulayan belgeler bulunmaktadır. Bir Divan-ı Hümayun kaydına göre, Boğdan'da üretilen sığır derisi ve balmumu eskiden beri İstanbul'a gelir ve harice verilmezken, alınan bilgilere göre, şimdi deri ve balmumu Lehistan'a gidiyor, oradan Danzig (Gdansk) İskelesi'nden Avrupa'ya geçiriliyordu. Osmanlı hükümeti yine aynı tarzda tehditle bu kaçak ticaretin engellenmesini istiyordu.²² Boğdan balı ve balmumunun hariç tüccara pazarlanmasında artık yeniçeri menşeli devlet görevlileri aracılık ediyorlardı.²³ Bu, mali sistemini rasyonel bir iktisat anlayışına göre düzenleyemeyen Osmanlı Devleti'nin kendi askeri sınıflarını nasıl dejenere ettiğini de ortaya koyan bir örnektir.

Osmanlı merkezi maliyesinin tekel uyguladığı diğer bir emtia tuz idi. Tuz inhisarına Eflak da dâhil bulunuyordu. Osmanlı hükümeti her alanda olduğu gibi tuz inhisarında da serbest tüccarla mücadele etmiştir. Belgelere yansıyanların buz dağının görünen yüzü olduğu düşünülürse, Eflak tuzunun

²¹ Prevadi, Varna, Silistre, Hırsova, Tekfurgölü, İsakçı kadılarına, 12 Zilkade 984/31 Ocak 1577 tarihli hüküm için bkz. BOA, MD, Cilt, 29, 118/ 288; Bostancı 2002:158.

²² Boğdan voyvodasına 13 Şevval 999/4 Ağustos 1591 tarihli hüküm, BOA, MD, Cilt, 68, 62/120.

²³ Hırsova kadısına, 3 Cemaziyelevvel 1047 tarihli hüküm, BOA, MD, Cilt 88, Hüküm no, 169; Ateş2008:94.

da asıl varış yerinin Lehistan ve Avrupa olduğu anlaşılıyor. Tuz üreticileri miriye vermeleri gereken kayaları noksan veriyor, buradan kaçırabildiklerini hariç tüccara satıyorlardı.²⁴ Kırım Yarımadası da tuz bakımından zengin kaynaklara sahip idi. Kırım’da çok sayıda tuz gölü bulunuyordu. Kırım tuzunun pazarlandığı yer, Varna iskelesi idi. Bunun geliri hanlığa giderdi. Kırım hanı, Osmanlı hükümetinden aldığı izinle bu İskele’ye tuzu naklettirir ve pazarlardı.²⁵

İktisat tarihçileri, Osmanlı merkezi maliye uygulamalarının en belirgin olgusunu teşkil eden provizyonizmin uluslararası dinamiklerden güç alan iç ve dış tüccar tarafından rahat bir şekilde aşıldığı ve yerli ürünlerin iç piyasada kıtlık yaratacak şekilde uluslararası ticarete kaydırıldığı hususunda belge bulmakta zorlanmazlar. Bu, daimi bir olgudur. Osmanlı arşivinde, Osmanlı merkezi maliyesi içinde merkeze muhalif taşra yapılarının vücut bulduğunu gösteren belgelere rastlanıyor. Merkeze muhalif siyasi ve sosyal yapılar arasında ayanlık iyi işlenen bir konudur. Ancak, bunun gümrük ve maliye yapıları içindeki konumu ve yapısal karakteri fazla irdelenmemiştir. Bu husustaki gelişmelerin bir örneğine Boğdan’da rastlıyoruz. Boğdan’ın en önemli iskelesi Kalas²⁶ İskelesi idi. Burası aynı zamanda bir gümrük bölgesi idi. Buranın her türlü geliri, kanun-ı kadim gereği merkezi hazineye aktarılırdı. Ancak, şimdi bu uygulama kaldırılmaksızın, buraya yakın olan Maçın eminleri adeta paralel bir yapılanma halinde, kendileri için gümrük vergisi alan adamlar koyarak ayrı bir gümrük vergisi uyguluyordu.²⁷ Bundan, bölge gümrüğü ile iş yapan tüccarın zarar görmesi ve ticaretin olumsuz etkilenmesi kaçınılmaz idi.

2.3. Lehistan’ın Paylaşılmasından Sonra Türkiye–Polonya Ticareti

Lehistan, milletlerarası dengelerin değişmesine paralel olarak 1772’den itibaren üç safhada paylaşıldı ve 1795’te siyasi hayatı sona erdi. Siyasi hayatı sona ermesine rağmen, Osmanlı arşiv belgelerinde özellikle ticari–mali alanla ilgili olanlarda eski statüsüyle varlığını korudu. Aşağıda görüleceği üzere resmi belgelerde daima “selefe”, “kanun-ı kadime”, eski ahidnamelere atıf yapılmış ve ticari anlayışın sürekliliği vurgulanmıştır.

Lehistan siyasi varlığını yitirse de, bu ülke halkı hala aynı vatan üzerinde hayatını başka siyasi statülerde sürdürüyordu. Polonya ve Türkiye arasındaki ticari ilişkiler eski anlayış içinde devam etti. Bu, politik zamanlatıcı ve ekonomik zamanın birbirinden ayrı kulvarlarda seyrettiğini gösteren ilginç olgulardan biridir.

²⁴ Eflak voyvodasının gönderilen Zilhicce 1037 tarihli hüküm, BOA, MD, Cilt 83, 80/168; Süt 2000: 122.

²⁵ Varna kadısına, Şaban 1053 tarihli hüküm, BOA, MD, Cilt, 89, 98/248; Gök 2003:180.

²⁶ Kalas şeklinde okuduğumuz liman kentinin şimdiki adı Galati olsa gerektir. Tuna sahilinde, birisi Silistre’nin kuzeydoğusu, diğeri İbrail ve Maçın’ın kuzeyinde yer alan iki Galati şehri bulunuyordu. Değerlendirdiğimiz Divan-ı Hümayun kaydının Maçın ve İbrail Kadılarına yazılmış olması nedeniyle, bunun daha kuzeydeki ikinci Galati şehri olduğu kesin gibidir.

²⁷ Maçın ve İbrail Kadılarına Evail-i Ramazan 1090 tarihli hüküm, BOA, MD , Cilt: 97, 10/61; Eskin 2009:20-21.

XVIII. yüzyılın son çeyreğinden itibaren başlayarak devam ettiği görülen arşiv belgeleri, Lehistan'dan Osmanlı veya Osmanlı'dan Lehistan hâkimiyet alanlarına seyreden ticaretle ilgilidir. Bunlar çoğunlukla ülkelerarası ve ülke içi seyahatleri düzenleyen mürur tezkerelerinden oluşmaktadır. Bu belgelerde tüccar veya diplomatlardan oluşan seyahatçilerin geçiş güzergâhları, seyahatlerinin mahiyeti, ticaret yapacak iseler ticaretin niteliği gibi bilgiler yer alıyor. Bu tür belgeler şüphesiz Lehistan devlet makamları tarafından da düzenleniyordu. Bütün tezkirelerde ikili antlaşmalara atıf yapılması bunu ortaya koyduğu gibi ilişkilerin karşılıklı olduğunu da gösteriyor. Yol tezkereleriyle ilgili belgelerin Polonya arşivleri açısından da araştırılması, konunun tam olarak ortaya konulması açısından adeta bir zorunluluktur. Bizim başvurabildiğimiz kaynaklar Türk arşivlerinde bulunanlarla sınırlı kalmıştır.

Lehistan'dan Türkiye'ye ticaret için gelen tüccarların takip ettiği yol, kullandıkları araçlar, uğradıkları ülkeler farklı kategorilerde ele alınmayı gerektirecek ölçüde değişiklikler taşıyordu.

Bir seyahat ve ticaret türü, Türkiye'dendeniz yolunu kullanarak Kalas'a ve oradan kara yoluyla Lehistan'a gidip dönenlerden oluşmaktaydı. Evâil-i Rebiülevvel 1195/25 Şubat 1781 tarihinde Leh tüccarlarından Ban Todorski ve Ban Humski ticaret için Türkiye'den deniz yoluyla Kalas'a ve oradan kara yoluyla Lehistan'a varıp gelmek üzere yol izni talep etmişlerdi. Birincisinin bir adet hizmetkârı bulunuyordu.²⁸

Evâil-i Rebiülevvel 1195/25 Şubat 1781 Petro Gregoreviç adlı diğer bir Leh tüccarı, bir hizmetkârıyla ticaret için Türkiye'den Kalas'a ve oradan kara yoluyla Leh tarafında gitmek için yol izni talep etmişti (BOA, Bâb-ı Asâfi, No 1016:1/3).PetroGregoreviç'in durumu farklı idi. O, Leh tarafına gidecek, ancak dönmeyecekti.

25 Şubat-11 Mart arasındaki bir aylık zaman içinde Lehistan-Türkiye ticaretinde aktif olarak yer alan kişi sayısı üç idi. Bunların ticaret amacıyla seyahat ettiği kesindir.

Evâsıt-ı Rebiülevvel 1195/11 Mart 1781'de ismini okuyamadığımız bir Leh papazı üç adet müstemem hizmetkârıyla yine aynı tarihte beş adet Leh vatandaşı Türkiye'den deniz yoluyla Kalas'a ve oradan kara yoluyla Leh tarafına dönmek üzere yol emri talep ediyorlardı.²⁹ Anlaşıldığı üzere, bu kişiler yalnız Türkiye'den Lehistan'a gitmek için yol izni talep ediyorlardı. İzin taleplerinde Türkiye'ye dönmek yer almıyordu. Bir papaz, üç hizmetkâr ve diğer beş kişinin ticaret için gittikleri belirtilmemiştir.

Evâsıt-ı Rebiülahir, 1195/10 Nisan 1781'de Leh tüccarından Şamoli-Lehmiyevizoviç (?) ticaret için Türkiye'dendeniz yoluyla Kalas'a ve karadan

²⁸ Evâil-i Rebiülevvel 1195 tarihli yol hükmü, BOA, Bâb-ı Asâfi Yol ve Menzil, No: 1016, 1/1, 2, 3 (ikinci rakam verilen sayfada yer alan hüküm numarasına işaret ediyor. Hükümler arşiv tarafından numaralandırılmamış olup bize ait numaralandırma değildir).

²⁹ Evâsıt-ı Rebiülevvel 1195 tarihli yol hükmü: BOA, Bâb-ı Asâfi, No 1016:1/4-5.

Leh tarafınvarıp gelmek üzere yol emri almıştı (BOA, Bâb-ı Asâfi, No 1016:1/6).

Evâsıt-ı Rebiülahir, 1195/10 Nisan 1781’de Merzet Tort Olos (?) ve Muslu isimli iki adet Leh tüccarı, ticaret için Türkiye’den deniz yoluyla Kalas’a ve oradan karadan Leh tarafına varıp gelmek üzere yol emri almışlardı (BOA, Bâb-ı Asâfi, No 1016:1/7-8).

Şimdiye kadar anlaşılacağı üzere burada atıf yapılan “denizden” terimi kafa kurcalayıcıdır; zira Lehistan’la Osmanlılar arasında denizden ziyade uzun bir kara yolu menzili bulunmakta idi. Buradaki denizin neye işaret ettiğini tahmin etmek zor değildir. Burası Karadeniz’den başkası değildi. Leh tüccarları kesin denilebilecek şekilde İstanbul’dan Boğdan’ın Kalas iskelesine deniz yoluyla gidiyor, oradan kara yolunu kullanarak Lehistan sahasına giriyordu.

Gidiş yolu bu şekilde değerlendirilirken, dönüş yolu tam olarak belirle-nememektedir. Ancak, bunun da aynı yol olması gerekir. Zira Lehistan’a giren tüccarlar ticaretini yaptıktan sonra yine aynı yolu kullanarak dönmeyi tercih edeceklerdir. Tüccarlar Lehistan’da karaya çıktıktan sonra muhtemelen iç kesimlerde alış veriş yapacak, tekrar nehir yoluna, Kalas İskelesi’ne varacaklardır. Kara sahasında Tuna sahilindeki Türk şehir ve kaleleriyle Eflak–Boğdan Prenslükleri’nin hâkimiyetlerindeki arazilere uzanacakları tahmin edilebilir.

Divan-ı Hümayun kayıtlarının verilerini içeren mühimme defterlerinde rastladığımız hükümler bu tespitimizi doğrulamaktadır. Yukarıda bu hususa işaret eden birkaç örnek hüküm ayrıntısıyla değerlendirildi. Eflak, Boğdan Prenslükleri ile Tuna sahilindeki Türk şehirlerine ulaşan emtianın yabancı tüccarla buluşması ancak bu şekilde olabilirdi. Türk merkezi yönetimi bu tüccarlara yasak malların satışının yasaklanması için devamlı emirler gönderiyordu.

10 Nisan tarihli olmak üzere bir aylık süre içinde yol emri alan tüccar sayısının 3 olduğu görülüyor. Bunların hepsinin Türkiye’ye döneceği belirtildiğine göre, Türkiye’de ikamet eden eski Leh tebaası, Yahudi ve Tatar asıllı tüccarlar olduğunu tahmin ediyoruz.

Erva Varona (?) ticaret hayatını Türkiye’de sürdüren diğer bir Leh asıllı tüccar idi. Yukarıda ele aldıklarımızdan farkı, “Der-‘Aliyye’den İslâmiyye’ye” varıp gelmek için Evâil-i Cemâziyelevvel, 1195/25 Nisan 1795’de yol emri talep etmesiydi. Onun da Polonya’dan Türkiye’ye göç etmiş bir Yahudi olduğunu tahmin ediyoruz (BOA, Bâb-ı Asâfi, No 1016:1/9). Aynı tarihte eski Leh tabası olduğu belirtilen tüccar Arotonoviç deyol izni almıştı (BOA, Bâb-ı Asâfi, No 1016:1/10). Arotonoviç, Türkiye’de ikamet ediyor, ancak Lehistan’da sahip olduğu ticaret hayatını burada sürdürüyordu. Onun faaliyet alanı, Belgrad’dan Lehistan’a uzanan saha idi. Muhtemelen o da Lehistan vatandaşı olduğu sıralarda Akkirman–Lwow veya Moldavya yolu olarak anılan güzergâhta ticaret hayatını sürdürüyordu. Tuna’nın güney sahaları onun uğrak alanı idi.

25 Nisan tarihi itibarıyla iki adet tüccarın Türkiye'den Lehistan'a varıp gelmek üzere izin aldığını görüyoruz.

Eğer bu yorumlarımızda yanılmıyorsak, bu belgeler, aynı zamanda, Lehistan'ın hayatta olduğu zamanlarda Leh tebaası olan tüccarların Osmanlı ile olan ticari faaliyetlerini de aydınlatıyorlar. Bu tüccarların yol emirlerinde şimdiye kadar üzerinde durmadığımız "li ecl-i isticare" ibaresi bulunuyor. Bu ibare, tüccarların sığınmacı olduklarına işaret ediyor olmalıdır.

Evâhir-i Cemâziyelâhire, 1195 /22 Haziran 1781 tarihinde eski Leh vandaşı Hamurcu Emre isimli tacir bir müstemem hizmetkârıyla Türkiye tarafından kara yoluyla Leh tarafına varıp gelmek için yol emri talep ediyor, ayrıca, Lehistan'a Osmanlı ülkelerinden götürülmesi ve Lehistan'dan Osmanlı ülkelerine getirilmesi yasak olmayan malların gümrüğünü ilgili gümrüklere eda edip eline belgesini aldıktan sonra mükerrer gümrük resmi ödememesi için Sadreyin tarafından emir rica ediyordu (BOA, Bâb-ı Asâfi, No 1016:1/11). Bu yol hükmü bize Osmanlı ülkelerinde seyahat eden tüccarların karşılaştığı zorlukları gösteriyor. Birden fazla gümrük ödemek tüccarların karşılaştığı en önemli güçlükler arasında idi.

Söz konusu yol ve menzil defterinde Türkiye'den Lehistan'a gidip gelen tüccarlar hakkında değerlendirme için yenilik sunmayan, değişik tarihlerde tüccar sayısının artmasına delalet eden birçok yol hükmü bulunuyor. Bunları burada tekrar etmeye gerek duymuyoruz.

Söz konusu defterde, yol izinleri dışında Lehistan'ın paylaşılma sürecinde içine düştüğü çaresizlikten yararlanmak isteyen sınır prensliklerinin yarattığı asayişsizlik, yağma, tüccarların mallarının gasp edilmesi gibi hadiselerle ilgili olarak bu prensliklere yapılan sert uyarılar yer alıyor. Bu uyarılar oldukça uzun, detaylı ve sert üslupla yapılıyor, Lehistan ticaretinin Osmanlı Devleti için taşıdığı önem ısrarla tekrarlanıyordu.³⁰

Bu tür uyarılardan birisinin yer aldığı hüküm aynı zamanda Lehistan'dan Türkiye'ye yapılan kıymetli taş ticaretine de ışık tutuyor. Lehistan ve diğer Baltık ülkeleri, kıymetli taşlarıyla ünlüdür. Kehribar ve sedeften mamül eşyalarla ilgili hükmü sadeleştirerek veriyoruz.

Evâhir-i Cemâziyelâhir 1195/22 Haziran 1781'de Rusçuk kadısına yazılan oldukça uzun hükümde belirtildiğine göre, ticaret sulh ve salahın bir semeresi ve memleket zenginliğinin kaynağı idi. Bu nedenle, bir an evvel güzel bir şekilde nizama konulmalıydı. İki tarafın tüccarı yasak yerlerden gelip gitmeyip ve alıp götürdükleri emtianın gümrüğünü kânun-ı kadîm üzere edâ ettikten sonra asılsız tekâlif talebiyle rencide olunmamalıydılar. Getirdikleri nakid akçeden gümrük talep edilmemeli ve Leh Vilayeti'nde doğmuş Leh tebâ 'ası olan Lehli'nin ve gayri milletten ticâret ile gelenlerin mallarına zarar verilmemeliydi. Kanun çerçevesinde ticaret ve alım satım yaptıklarında geçmişte verilen ahîdnâmelerde açıklandığı üzere harâç ve tekâlif-i şikka talebiyle rencide olunmamalıydılar. 'Ahidnâme-i hümâyûnda

³⁰ Evasıt-ı Cemâziyelâhir, 1195 tarihinde Boğdan Voyvodası Kostantin'e gönderilen hüküm için bkz. BOA, Bâb-ı Asâfi, No 1016:3/1.

yazılı olduğu üzere Leh ticaretinden nahiyelerde ve kırsalda mükerrer gümrük talep olunmaması hususunda padişah emri çıkarıldığı unutulmamalıydı.

Bahis konusu tüccarın doğrudan Türkiye'ye getirdikleri emtianın icâb eden gümrüğü kadimden beri İstanbul'da verilemiş olmasına ve çevre illerde gümrük alınmasının meşru olmamasına rağmen, Leh tüccarından birisi Leh'den bir sandık, yine Leh'den bazı tacirler dokuz sandık kehribar ile Rusçuk'tan geçtiklerinde Rusçuk gümrükçüsü "makarr(?) paresi" gümrüğü namıyla ikiyüz otuz nakd-i şer'i almış ve makbuzlarını vermişlerdi. Bu tüccarlar İstanbul'a geldiklerinde İstanbul gümrüğü emini ikinci kez gümrük vergisi almıştı. Haksızlığa uğrayan tüccarlar Rusçuk'da ödedikleri gümrük vergisinin makbuzlarını göstererek meşru olmayan bu verginin geri ödenmesi için itirazda bulunmuşlardı. İtiraz dilekçesini, Leh tercümanı Ser-seravis Hansin sunmuş, buna istinaden alınan fazla gümrüğün geri ödenmesi için padişah emri çıkmıştı.

Padişah emrine göre amel edilmesi gerektiği halde Leh tercümanı bu kez başka bir konu hakkında benzer şikayet dilekçesi sunmuştu. Buna göre, Leh tüccarından Lazar Aron (?) ve Salamon Arek isimli tacirler Saray'a satmak üzere getirdikleri kayıtlı ve belgeli altı adet sedef şişe ile Rusçuk'a vardıklarında Rusçuk gümrükçüsü gümrük resmi talebiyle emtiaya el koymuştu. Alınan gümrüğün iadesi ve haksızlığın giderilmesi için ikinci kez padişah emri çıkarılması talebinde bulunulmuştu. Divân-ı Hümâyûn'da mahfuz hüküm kayıtlarına müracaat olunduğunda ahidname şartları ve bu konuda çıkarılan padişah emirleri gereğince amel olunması ferman olunmuştu.

Divan-ı Hümayun kaydı vekayii bu şekilde ortaya koyduktan sonra şu şekilde emrini sonuçlandırıyor: "İmdîsen ki yetkin bir kadısın. Yazıldığı şekilde müste'men tüccarın getürdikleri emti'anın resm-i gümrüğünü bir mahalde edâ eylediklerini hâvî edâ tezkiresi ibrâz eyleyenlerden tekrâr gümrük almamak 'ahîdnâme şartlarındandır. İstanbul'a gelecek müste'men emti 'asından hâricden gümrük almamak İstanbul nizâmının gereğidir. Bahsedilen tüccarın getürdükleri emti 'anın harcı ıycâb iden resim-i gümrüğü bu tarafta alınmak kanun ve nizam gereğidir. Rusçuk'da resm-i gümrük alındığı takdirde mükerrer olacağı aşıkardır. Bu nedenle gümrükçü merkûmun el koyduğu altı 'aded sedefden şişeyi sahiplerine teslim et. Bunların gümrüğü İstanbul'da eda edilecektir. Bu konuda emre muhalif olarak, zulüm ve haksızlık yapılmasını engelleme için emir gönderilmiştir."(BOA, Bâb-ı Asâfi, No 1016:1-2/9).

Bu belge, İstanbul gümrüğü ile Rusçuk gümrüğü arasındaki rekabeti yansıması açısından da hayli ilgi çekicidir. Bu aynı zamanda merkez ve çevre arasındaki ezeli rekabet olgusunu da gözler önüne sermektedir.

Söz konusu defterde Leh kralı ve soylularının Osmanlı ülkelerinden şahsi ihtiyaçlarına yönelik ticaretler yaptırması, bunun için özel adamlarını göndermesiyle ilgili bilgiler bulunuyor. Leh kralına ait bu hususi ticaret gümrükten muaf tutuluyor, bunun için emir çıkarılıyordu. Bu tür ticaretin konusu büyük çoğunlukla Osmanlı hâkimiyetindeki prensliklerden şarap alımı ve nakliyesi idi. Evâhir-i Cemâziyelahir, 1195'de Leh kralı Tuna sahil-

lerinden 2000 medre hamr satın almış ve bunun gümrükten muaf olarak güvenlik içinde kralın ülkesine ulaştırılması için Tuna sahil sancaklarına emir çıkarılmıştı (BOA, Bâb-ı Asâfi, No 1016:3/2).

Sonuç

Türkiye–Lehistan ilişkileri, iki ülkenin jeopolitik esaslarına sıkı sıkıya bağlıdır. Osmanlı Türkiyesi, Doğu Roma'nın mirasını devraldığından yaklaşık yüz yıl sonra kendisini Balkanlar, Mezopotamya ve Kuzey Karadeniz'de bu jeopolitiğin zorunlu olarak muhatap kıldığı problemlerle uğraşmak zorunda kalmıştır. Bu coğrafi yapı, Küçük Asya jeopolitiğini tarih boyunca etrafındaki siyasi güçlerle sıkı bir tarihi ilişkiye mecbur etmiştir.

Türkler büyük tarihin yükünü omuzladıkları dönemlerde Lehistan ile siyasi, askeri, iktisadi ilişkilere girmişlerdir. Lehistan'ın Özü (Dinyeper)–Turla (Dinyester) hattı boyunca Karadeniz'e kadar uzanan alanda hâkim olduğu süreçte bu ilişkiler en dinamik boyuta tırmanacaktır.

Türkler ve Lehliler, Kanuni zamanında, *Pax Ottomanica* gereğince, bir yandan stratejik dostluk anlayışına bağlı kalırken, diğer yandan, her alanda cereyan eden şiddetli rekabet içinde oldular. Türkler ve Lehliler, rekabetin doruk noktasına tırmandığı dönemlerde bile teorik çerçevede sağlam jeopolitik esaslara göre teşekkül etmiş stratejik dostluk anlayışını sürdürme başarısını göstermişlerdir. Dostluk anlayışı iki ülke ilişkilerinin alt katmanında naif çerçevelerde de olsa yürürken, iki taraf Kırım Hanlığı ve Ukrayna Kazakları vasıtasıyla dolaylı, günümüz ifadesiyle, vekalet savaşlarına başvurmak zorunda kalmışlardır.

Türk–Leh stratejik dostluğu, 1683 Viyana Kuşatması sürecinde kopmuş gibi görünse de, 1700 sonrasında yeniden tesis edilmiş, Moskova'nın iki ülkeyi yutma noktasına ulaştığı XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren en güçlü dönemini yaşamıştır.

Türk–Leh ilişkilerinin iktisadi ve ticari boyutu, yapılan yetersiz araştırmalara rağmen, siyasi ilişkilerin de önüne geçmektedir. Bahis konusu jeopolitik sistem, Küçük Asya'yı Kuzey âlemi ile tarihin her döneminde aktif ticari ilişkilere maruz bırakmıştır. Eski Doğu Roma zamanında kurulmuş bulunan bu iktisadi–ticari bağ, Osmanlılar zamanında da güçlü bir şekilde sürdürülmüştür.

Osmanlılar, Kuzey Karadeniz ve Tuna Havzası'nı Kuzey âlemine bağlayan liman kent ve kalelerinde hâkimiyet sağladıktan sonra, bu jeopolitik sistemi kontrol etmeye başlamışlardır. Bahis konusu kentler ve kaleler, güçlü nehir ağlarıyla Kuzey âlemine entegre olmuş idiler. Bu anlamda Kırım'ın güney sahalarının iktisadi merkezi Kefe, Özü ve Turla hattında Kefe'nin gerileyişine paralel olarak yükselen Akkirman limanları, temel öneme sahip idiler. Akkirman–Lwow ticari yolu, aynı zamanda Varşova'yı İstanbul'a bağlayan bir ticaret hattı idi. Bu hat üzerinde, Tuna sahilinde Osmanlıların Kalas, orijinal adıyla Galati olarak bilinen mevkiye kurulan işlek bir gümrük de bulunuyordu.

Osmanlılar, ilginç bir şekilde, merkantilizm döneminde provizyonizm anlayışına bağlı kalmışlar, ancak zamanın ruhuna göre çağının uluslararası güçleri olan tüccarlar, bu provizyonizmin milli sınırlarını aşarak faaliyetlerini sürdürmeyi başarmışlardır. Makalemizde uluslararası ticaret ile Osmanlı provizyonizmi arasındaki çelişkilerden kaynaklanan ilginç ticari anlayışlara da vurgu yapılmıştır.

Avrupa’da merkantilizmin başlangıcı ve provizyonizmin bitişi hakkında yapılan araştırmalar yeterli değildir. Osmanlı provizyonizmi ile Avrupa merkantilist anlayışları da mukayeseli olarak analiz edilmiş değildir. Bu alanda mukayeseli analitik çalışmalar arttıkça, Türk–Leh ilişkilerinin ticari ve iktisadi boyutları daha iyi aydınlatılacaktır.

Türk–Leh ilişkileri, Lehistan’ın paylaşıldığı tarihlerden itibaren iktisadi ve ticari açıdan güçlü bir şekilde sürmüştür. Lwow–Akkirman hattının sağlam ticari yapısının devam ettiğini gösteren güçlü verilerden birisi, bu hattın içinde yer alan Galati (Kalas) gümrüğünün XVIII. yüzyıl boyunca devam etmiş olmasıdır. Araştırmamızda bu olgu ile ilgili veriler değerlendirilmiştir.

KAYNAKÇA

ARŞİV KAYNAKLARI

BOA. Tahrir Defteri, Cilt, 418.

BOA. Mühimme Defteri,, Cilt,10, 18, 19, 29,32, 34, 55, 68, 83, 88, 89, 97.

BOA. Bâb-ı Asâfi Yol ve Menzil, No: 1016.

YAYINLANMIŞ BELGELER

ATEŞ, Murat (2008). 88 Numaralı Mühimme Defteri'nin Transkripsiyon ve Değerlendirmesi, 1637-1638 (H. 1046-1048),Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.

BOSTANCI, H. Muharrem (2002). 19 Numaralı Mühimme Defteri, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.

ÇAKIR, İbrahim Etem (2006). 10 Numaralı Mühimme Defteri'nin (s. 179 – 356) Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi.

EREN, Yunus (2011). 34 Numaralı ve 986 / 1578 Tarihli Mühimme Defteri, (s. 1 – 164), İstanbul: Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi.

ESKİN, Ulviyenur Pakize (2009). 97 Numaralı Mühimme Defteri (Tahlil, Transkripsiyon, Özet), İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.

GÖK, Eren Bahri (2003). 89 Numaralı Mühimme Defteri, İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.

GÜNAY, Musa (1996). 55 Numaralı Mühimme Defteri, Samsun: On Dokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.

İZGİ, Şuayib (2006). 986 (1578) Tarihli 32 Numaralı Mühimme Defteri, (s. 201 – 400)”, İstanbul: Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi.

- KAHVECİ, Gülay (1998). 29 Numaralı Mühimme Defteri (984 / 2576) Tahlil – Özet – Transkripsiyon, İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi.
- KAYGUSUZ, Zülfiye (2006). 10 Numaralı Mühimme Defterinin Tahlil ve Transkripsiyonu (s. 1-178), Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- SÜT, Neşat (2000). 83 Numaralı Mühimme Defteri (M. 1627-1628 / H. 1036-1037), Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- YÜCEL, Kazım Kürşat. 18 Numaralı Mühimme Defteri (Tahlil–Metin), İstanbul: İstanbul Üniversitesi.

ARAŞTIRMALAR

- AKIN, Hicran (1987). “XV. Yüzyıl Latince Macar Kroniği Chronica Hungarorum’un Türk Tarihi Bakımından Değeri”, TTK Belleten, Sayı: LI/200: 694-698.
- BERINDEI, Mihnea (Tarihsiz). “Le problémedes “cosaques” dans la secon-demoiitiédu XVI. siècle a propos de la révolteIoan Voda, voiévode de Moldavie”, Chaiers du Monde Russe et Sovietique, Sayı: XIII, MCMCXXII, 3. Cahier, Moutonand Co. Ayrı basım.
- BRAUDEL, Fernand (1989). Akdeniz ve Akdeniz Dünyası, Çev: Mehmet Ali Kılıçbay, Cilt 1, İstanbul.
- BULUNUR, K. İlker (2007). “Osmanlı Dönemi Karadeniz Ticaret Tarihine Katkı: Akkırman Gümrüğü (1505)”, Omeljan Pritsak Armağanı - A tribute to Omeljan Pritsak, Nşr: Mehmet Alpargu, Yücel Öztürk, Sakarya: Sakarya Üniversitesi Yayınları: 525–583.
- DELETANT, Dennis (1986). “Moldavia between Hungary and Poland, 1347-1412”, The Slavonic and East European Review, Sayı: 64, No: 2: 189 - 211.
- FROST, Robert (1993). I. After The Deluge: Poland–Lithuania and the Second Northern War 1655–1660, Cambridge.
- GENÇ, Mehmet (2002). Osmanlı İmparatorluğu’nda Devlet ve Ekonomi, İstanbul.
- HALİM GİRAY (1337). Gülbün-i Hânân (Nşr. O. Cûdî), İstanbul: Necm-i İstikbâl Matbaası.
- HRUSHEVSKY, Michael (1941). A History of Ukraine, New Haven.
- IORGA, N (1925). A History of Roumania. Land, People, Civilisation, İngilizce’ye Çev: Joseph McCabe, London.
- İŞİK, Mustafa (2008). “XVI. Yüzyılda Bir Osmanlı Kalesi; Cankerman (Özü)”, Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi, Sayı: 5, Güz: 55–76.
- İNALCIK, Halil 1994. “The Ottoman State: Economy and Society, 1300–1600”, An Economic and Social History of the Ottoman Empire, 1300 – 1914, Ed: Halil İnalçık, Donald Quataert, Cambridge.
- KARAMZİN, Nikolay Mihayloviç (2001). İstoriya Gosudarstva Rossiyskogo, Cilt: IV-VI, Moskova.

- KAYSINÎZÂDE NİDÂÎ REMMAL HOCA (1973).Tarih-i Sahib Giray Han, Nşr: Özalp Gökbilgin, Ankara.
- KOŁODZIEJCZYK, Dariusz (1999). “Polonya ve Osmanlı Devleti Arasında Tarih Boyunca Siyasî ve Diplomatik İlişkiler” Savaş ve Barış: 15–19. Yüzyıl Osmanlı–Polonya İlişkileri, İstanbul: T.C. Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü.
- KOŁODZIEJCZYK, Dariusz (2000). Ottoman–Polish Diplomatic Relations (15th–18th Century), Leiden–Boston–Köln: Brill.
- KOŁODZIEJCZYK, Dariusz (2001). The Crimean Khanate and Poland–Lithuania, Leiden–Boston: Brill.
- MAGOCSI, Paul Robert (1995). A History of Ukraine, Toronto, Buffalo, London.
- MAŁOWIST, Marian (1958). “Poland, Russia and Western Trade in the 15th and 16th Centuries”, Past & Present, No: 13, April: 26-41.
- PRITSAK, Omeljan (1981). “Kievan Rus’ and Sixteenth–Seventeenth Century Ukraine”, Rethinking Ukrainian History, Ed: Ivan L. Rudnytsky, Edmonton.
- ÖZTÜRK, Yücel (2000). Osmanlı Hakimiyetinde Kefe, Ankara.
- ÖZTÜRK, Yücel (2002). “Kırım Hanlığı”, Türkler, Editörler: Hasan Celâl Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Cilt: 8: 480–513.
- ÖZTÜRK, Yücel (2003). “Dimitriy İvanoviç Vişnevetsky ve Faaliyetleri”, Süleyman Demirel Üniversitesi Fen–Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı: 9: 95–140.
- ÖZTÜRK, Yücel (2004). Özü’den Tuna’ya Kazaklar, İstanbul.
- ÖZTÜRK, Yücel (2005). “Erdel–Eflâk–Boğdan Olayları ve Dimitriy Vişnevetskiy”, Türklük Araştırmaları Dergisi, Sayı:17: 55 – 95.
- ÖZTÜRK, Yücel (2008). “Osmanlı Devleti’nin Rusya’ya Yönelik Dış Politikası”, Türk Dış Politikası – Osmanlı Dönemi, Nşr: Mustafa Bıyıklı, Cilt: 2: 217–281.
- PASCU, Stefan (1982). A History of Transylvania, İngilizce’ye Çev: D. Robert Ladd, Detroit.
- PURGSTALL, Von Hammer (1993). Büyük Osmanlı Tarihi, Neşr: Mümin Çevik – Erol Kılıç, III, İstanbul.
- OUELQUEJAY, Chantal Lemercier (Tarihsiz). “Un condottierre Lithuanien du XVI. siècle Le Prince Dimitrij Vishneveckij et l’origine de la Sec Zaporoqued” après les archives Ottomanes”, Cahiers du Monde et Sovietique, Sayı: 10, MCMCXIX, Triageo’part, Moutonand Co: 258 - 279.
- REYCHMAN, Jan (1864). Polonya ile Türkiye Arasında Diplomatik Münasebetlerin 550. Yıl Dönümü, Ankara.
- ROUCEK, Joseph S. (1949). “The Geopolitics of the Baltic States”, American Journal of Economics and Sociology, Sayı: 8, No: 2, January: 171-175.
- RUDNYTSKY, Ivan L. (1980). “Polish–Ukrainian Relatios: The Burden of History”, Poland and Ukraine. Past and Present, Nşr: Peter J. Potichnyi, Edmonton: The Canadian Istitute of Ukrainian Studies.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı (1983).Osmanlı Tarihi, III, Ankara.

Yücel Öztürk

YEVORNITSKIY, D. I (1990). İstoriya Zaporozkih Kozakiv, II, Kiev.
YILMAZ, Fehmi (2010). Osmanlı Tarih Sözlüğü, İstanbul.